

Дејан Милорадов

Матица српска,

Нови Сад, Србија

ORCID: 0009-0006-9601-7350; e-mail: dmiloradov@maticasrpska.org.rs

О шаркану и бачу¹

Сажетак: Херпетоним *шарган/шаран* ‘*Vipera ammodytes*’ и топоними изведени одавде карактеристични су за велики део историјског простора српског језика. Веома мали број потврда постоји и за варијанту *шаркан*. Овај фонетски лик доживео је своју трансформацију на обронцима Карпата, где су доспевали српски сточари од XII до XVI века и донели са собом нову културу, нов језик и, наравно, лексему шарган, која је променила и свој облик и своје значење, те се проширила по западнословенским језицима, а доспела је и у мађарски (шаркањ). Ови пастири познати су у историографији под именом Горали. Постоје наговештаји да је на територији данашње Мађарске код српског становништва пре доласка Угара у Панонски басен реч шарган увелико имала своју употребу.

Кључне речи: шарган, шаркан/шаркањ, Горали, бач, српски језик, херпетоним.

Abstract: About the *šarkan* and the *bač*. The herpetonym *šargan/šaran* ‘*Vipera ammodytes*’ and the toponyms derived from it are characteristic of a large part of the historical area of the Serbian language. There are also very few confirmations for the variant *šarkan*. This phonetic variant underwent its transformation on the slopes of the Carpathians, where Serbian herders arrived from the 12th to the 16th centuries and brought with them a new culture, a new language and, of course, the lexeme *šargan*, which changed both its form and its meaning, and spread across West Slavic languages, and even reached Hungarian (*sarkany*). These shepherds are known in historiography as the Gorali. There are indications that the word *šargan* was widely used among the Serbian population in the territory of present-day Hungary before the arrival of the Hungarians in the Pannonian Basin.

Keywords: *šargan*, *šarkan/sarkany*, Gorals, *bač*, serbian language, herpetonym.

На великом делу историјског и етнолингвистичког простора српскога језика врста змије отровнице ‘*Vipera ammodytes*’, која се данас уобичајено у култури и науци назива *поскок*, именује се веома старим српским херпетонимом *шарган* или њеном варијантом *шаран*. Овај фонетски лик настао је аналошким процесом, а његов постанак стоји у непосредној вези с долинама великих река

¹ Овај рад преузет је из рукописа монографије *Шарган (ни)је шарен*, која се тренутно израђује у оквиру пројекта Матице српске *Батрахолошко-херпетолошки речник српскога језика*.

Црноморског слива – најпре Дрине, Западне Мораве, Јужне Мораве и Босне – у чијим је мирним и топлијим водама аутохтона врста рибе шаран '*Cyprinus carpio*'. Сасвим је извесно да је ихтионим *шаран* утицао на стварање херпетонима *шаран*.

Станишта поскока (шаргана одн. шарана) захватају цело Балканско полуострво, рубне делове Италије и Аустрије, те издвојене ареале у Турској, Грузији и Јерменији. Лексема *шарган* данас се може чути у Старој Херцеговини, Старом Влаху, Полимљу, потом око Сарајева, Какња, на Романији, а постоје потврде да је не тако давно била жива и у околини Бање Луке, Котор Вароша, Теслића, Тузле, Мокре Горе, Ваљева, Краљева, Задра, на Мањачи, на Велебиту итд., у даљој прошлости и у Старој Србији и на простору праве Македоније, а вероватно и шире од ових области. Миграцијама с Балкана херпетоним *шарган* чак је у средњем веку био доспео и на територију данашње Пољске. Варијанта *шаран* жива је у рубовима Старе Херцеговине уз Лим и око Фоче, Горажда, у вишеградском Старом Влаху, на Гласинцу, на подручју Сребренице, Сокоца, Усоре, Босанског Петровца, Лесковца, затим у целој западној Србији, на Голији, Копанику, деловима Шумадије, а остали су њени трагови у косовском Поморављу, Метохији, око Вучитрна, у југоисточној Србији и садашњој западној Бугарској.

Промена херпетонима *шарган* у *шаран* десила се најпре северно од Зеленгоре и у деловима југоисточне и Старе Србије – простирањем лексичких утицаја који су ишли долином Дрине и Јужне Мораве, а потом и масовним кретањем становништва након пада Херцеговине у руке Османлија крајем XV века. Ови досељеници су, доспевши у долине Дрине, Западне Мораве и Босне први пут од староседелаца чули за ихтионим *шаран* и временом из лексеме *шарган* „испустили” задњонепчано *г*. Староседелачко становништво западних и средишњих области Србије вероватно је одраније у свом лексичком фонду имало херпетоним *шарган*, тако да је губљење гласа *г* у средишњој позицији дате речи постепено захватало и њихове говоре много пре доласка досељеника. Изворна лексема *шарган* опстала је у оним зонама у којима је исто била непозната риба шаран: у северној Далмацији, на Велебитском подгорју, у високопланинским крајевима Босне итд. Она се ипак постепено губила из памћења под утицајем образовања и културе (преовлађује лексема *поскок*), али и уништавањем станишта најопасније отровнице. Херцеговачки досељеници нису никад доспели на простор југоисточне и Старе Србије, западне Бугарске и Македоније, где су стара српска племена такође одувек знала за херпетоним *шарган*, али временом су га заборавили (Македонија) или преименовали у облик *шаран* (југоисточна и Стара Србија, западна Бугарска).

Занимљиво је да се само херпетоним *шарган/шаран* од свих српских назива змија појављује као мотивациона основа у широкој лепези топонима. Онимима *Шарган*, *Шарганчица*, *Шаргановац*, *Шаран*, *Шарани*, *Шараник*, *Шарановац*, *Шараница*, *Шаранска река* итд. називају се многи планински врхови, брда, пашњаци, речице, насеља итд. на већем простору српског језика. Лексема *шарган/шаран* такође се одавно употребљава у српској антропонимији као тзв. профилактичко име, попут *Вук*, *Медвед*, *Лисица*, *Славуј*, *Соко*, *Крагуј* и сл. Први запис личног имена

Шаран, на пример, јавља се још у XIII веку, док је антропоним *Шарган* утврђен у XVII.

Иако је херпетоним *шарган* искључиво српски назив за поскока и не познаје паралеле у словенском свету (осим у санскрту),² он се ипак може сустрести у западнословенском свету, где је у неком тренутку прерастао у облик *шаркан* и добио ново значење, а као такав ушао и у мађарски језик, где је попримио његове фонетске црте – *шаркань*. Постоје спорадични записи варијанте *шаркан* и у српском језику, што указује на замену задњонепчаних сугласника још на терену овог језика. Како је реч *шарган* доспела у подножје Татри и какву је судбину доживео лик *шаркан*? Одговор на ова питања покушаћу изнаћи у овом раду.

Франц Миклошич у приказу средњовековних српских споменика представља, између осталог, документ од 5. јуна 1466. године,³ у коме дубровачки гроф и племић сведочи да је још за живота херцег Стефан (Стјепан) Вукчић Косача послао свог коморника Прибисава Вукотића са запечаћеним тестаментом и благом на чување у Дубровник, те да на дан писања документа отвара запечаћен списак херцеговог блага. У контексту украсног накита помињу се и „шаркана два кичешка, а третти шаркань на њем како чокѣкѣ” (Miklosich 1858, 498). Ђура Даничић је за свој *Рјечник из књижевних старина српских* екскерпирео ову реч из датог извора и дао следеће објашњење: „draco (ваља да је то), у Чеха шаркан” (Даничић 1864, 486). Овај Даничићев пример пренео је и РЈАЗУ, који у првој нијанси значења за *шаркан* даје ‘можда змај’, док у другој ‘змија *Vipera ammodytes*’ с упућивањем на речник Мирослава Хирца. Он пак херпетоним *шаркан* с истим значењем преноси од свога оца Драгутина и истиче да се не помиње где је реч забележена, цитирајући очев податак: „само у Д. Хирца у више радња, али се не каже, гдје се говори. – Ову гују (т. ј. врсту *Ammodytes*)... јер је шарена тијела, зову и шарац, шаруља, *шаркан*” (Хирц 1928, 150).

Мађарски слависта Ласло Хадровић 1985. године објавио је обимну монографију о угарским утицајима на српски језик. Овде се налази обрађена и именица *шаркан* управо с потврдом из дубровачког документа из 1466. године, са значењем ‘мамуза, оструга’, које је стављено под знак питања. Л. Хадровић тврди да је порекло речи неизвесно и истиче Даничићеву тврдњу да је *шаркан* у ствари змај: „Међутим, пошто се документ односи на депоновање владарева вредне имовине, значење ‘змај’ овде се уопште не уклапа. Тачније *шаркан* би могао бити скраћено преузимање од мађарског *sarkantyú* (чак и старо *sarkanté*) ‘мамуза, оструга’, што савршено одговара атрибуту *витешки*. Реч је посведочена у мађарском око 1380. године”⁴ (Hadrović 1985, 469). Даље аутор наговештава оно што би овде могло бити веома занимљиво, а не тиче се значења речи него њеног облика: „Назив змије *шаркан* ‘поскок’ (РЈАЗУ) могао би се, наравно, довести у везу са мађарским

² О пореклу лексеме *шарган* и њеним везама са санскртом нећу се овде бавити. О томе ће искључиво бити речи у монографији која се израђује у оквиру пројекта Одељења за књижевност и језик Матице српске.

³ Документ је писао дубровачки писар Маринко Цвјетковић. На тој дужности био је од 1355. до 1374. године (Ђорђић 1990, 148).

⁴ Слободан превод Д.М.

sárkány ‘змија, крокодил, змај’, али варијанта *шарган* више подсећа на *шарга*, *шаргаст* ‘шарен’” (Hadrovics 1985, 469). Несхватљиво је како је Л. Хадрович повезао да су *шарган* и *шаркан* варијанте и одакле је преузео облик *шарган*.

У вези с овим о чему пише Л. Хадрович треба појаснити неколико детаља. Прво, нејасно је на шта се односи реч *шаркан* у дубровачком документу. Да ли је шаркан предмет или орнамент? Ни сам аутор није сигуран у дефиницију коју даје у својој монографији. Будући да се у оригиналном тексту трећи шаркан налази (седи?) на њима као човек,⁵ мало је вероватно да су у питању мамузе, оне се носе увек у пару. Зашто би трећа мамуза била издвојена, поготово ако се налази на првим двома? Овде се највероватније ради о врсти украсног накита. Историчар уметности Бојана Радојковић, стручњак за српски накит, у својој исцрпној књизи из ове области управо говори о украсу на херцеговим грудима: „Поред крста на ланцу се у Дубровнику носио и агнус деи, и много других висуљака, према тадашњој моди. Тако је Руђина Жарковић носила прасећи зуб, а можда су на ланцу висили витешки змајеви (шаркани), као ознаке ритерских редова које је имао у депозиту Стефан Косача” (Радојковић 1969, 42).

Историчар Сима Ћирковић пак ове шаркане ставља у контекст витешких обележја (између осталог, и мамуза), не објашњавајући шта они заправо представљају:

Поред ових *amprisia*, далеких претходника нововековних ордена, витезови су као обележје свога статуса носили појас и златне мамузе. Већ споменути *почтени витез* Прибислав Вукотић је у своме тестаменту (1475) мач, мамузе и појас оставио ономе од синова који би постао доктор или витез (Doctor or Chavalier). У заоставштини херцега Стјепана записана су и: *шаркана два витешка а трети шаркан на њем како човјек*. Кад се има у виду да *sarkany* мађарски значи *змај* постаје јасно да ти знаци имају везу са већ споменутим Змајевим редом. Српским посредством представу о витезу и витештву примили су и Турци и термин употребљавали у широком значењу јунака, храброг ратника, што ће преовладати и у српским документима од XVI века надаље (Ћирковић, Михаљчић 1999, 83–84).

У Народном музеју у Београду чува се златни прстен (пореком из Дубровника) из XV века с представом крилатог змаја, за који музејски саветник Десанка Милошевић каже да је можда био власништво херцега Стефана:

Прстен очевидно представља један од најраскошнијих примерака средњевијековног витешког прстења. Чињеница да је више пута представљен крилати змај, а затим и други хералдички елементи као што су кацига и штит, уверава нас да је припадао неком од чланова витешког реда ‘Змаја’. Тај ред је основао угарски краљ Сигисмунд (1387–1437) и вероватно је прстен као одличје давао сваком члану који је приступао у овај ред. Ми сигурно знамо да су овом реду припадали и деспот Стефан Лазаревић и Ђурађ Бранковић и познати чланови породице Харанић и Косача. [...] Дубровачко порекло прстена, латинички натписи, готичка стилизација, елементи грба, указује на порекло уметничке радионице, али на жалост не на име сопственика. Склони смо да претпоставимо да је

⁵ У синтагми *на њем како човјек* везник како треба схватити у значењу поредбеног везника *као*.

прстен био израђен за неког босанског властелина, можда и за самог Стефана Косачу, судећи по врсти материјала и лепоти техничке обраде (Милошевић 1990, 129).

У исцрпној и детаљној биографској књизи о херцегу Стефану С. Ћирковић пак ни на једном месту *не помиње* да је херцег Стефан био припадник витешког реда змаја (Ћирковић 1964), док се за његовог властелина и коморника Прибислава Вукотића зна да је припадао овом сталежу (Андрејић 1999). Занимљиво је да је херцег веома волео накит:

Херцег је био велики љубитељ накита и драгоцености. Позивао је продавце себи да би обавили посао, а његови прокуратори у Дубровнику су у један мах морали дати гаранције неповерљивом занатлији да му херцег неће ништа одузети. За херцега је радио и јувелир Рамболт Вахтер из Брижа, који је са сином Рајмундом једно време радио у Дубровнику и одлазио у Босну. Кад је извршен обрачун свих узајамних послова, херцег је остао дужан 5.000 дуката мајстору из далеког Брижа. Приликом једне херцегове набавке накита избила је афера због лажног дијаманта у једном 'завезу'. Спорни предмет је послан на испитивање у Венецију, где се потврдила херцегова сумња. Сирово сребро је херцег свакако набављао у Сребрници или одузимао од трговаца. Познат је само један случај набавке сребра (40 литара) од дубровачког властелина Драгоја Соркочевића" (Ћирковић 1964, 137).

Босанскохерцеговачки историчар Емир Филиповић тврди да је херцег Стефан можда наследио та витешка обележја од свог стрица:

И у оставштини херцега Стјепана Косаче из 1466. налази се 'шаркана два витешка а трети шаркан на нем како човек'. С обзиром на то да је *sárkány* мађарска ријеч за змаја, може се с доста сигурности претпоставити да споменути 'витешки шаркани' представљају обиљежја угарскога Змајевог реда. Постоје одређене индиције да је те ознаке херцег можда могао наслиједити и од свог стрица војводе Сандаља Хранића који је у неколико наврата боравио у Будиму и бар један краћи период био важан савезник краља Жигмунда (Филиповић 2020, 74).

У дубровачком документу подужи је списак накита и драгоцености које је поседовао херцег Стефан. Све указује на то да су шаркани о којима је реч у тексту ипак представе на украсном накиту, а не на мамузама. У том случају не може се прихватити Хадровичева теза да *шаркан* потиче од мађарског *sarkantyű/sarkanté* 'мамузе, оструга'.

Друго, Л. Хадровић у уводном поглављу своје књиге каже „да у Србији и Босни никада није дошло до праве уније с Мађарском која је могла омогућити значајнији језички утицај. Скромни лингвистички остаци некадашњих веза са Мађарском једва да иду даље од *бир*, *хелда*, *херцег*, *контуш*, *ојурок*, *русак*, *шаркан*; касније се јавља иначе врло уобичајена реч *варош*” (Hadrovics 1985, 36). Под утицајем других аутора и под утиском језичког окружења и његовог деловања – Љубинко Раденковић, српски истакнути етнолингвиста и фолклориста, такође сврстава лексему *шаркан* у позајмљенице из мађарског, али не у овом облику, већ у оном у ком се

налази у том језику: „ШАРКАЊ, ст. срп. *шарькань*, буг. *шаркан*’, хрв. *šarkanj* – исто што и змај; спомиње се у документу Херцег Стјепана у Дубровнику, 1466. године (Даничић 1864/III: 486). [...] Сматра се да је назив мађарског порекла – *sárkál-ny* ‘дракон’, који се проширио на простор Паноније и прикарпатских области” (Раденковић 2014, 32).

Полуглас ь на крају речи *шаркань*⁶ из дубровачког документа, коју Љ. Раденковић означава као старосрпску, нема улогу умекшавања сугласника н. Сугласничка скупина нь могла је у старим српским текстовима имати двојаку гласовну вредност: као н и њ. Да је у овом тексту та скупина означавала глас н, сведоче нам речи *ѣдань* (један), *позлаѣень* (позлаћен), *начиниень* (начићен), *комунь* (комун) итд., као и исписани облик паукала ш[а]ркана. Кад би словна скупина нь имала вредност гласа њ, паукал би се писао *шарканья* (као у *нманья*), што није овде случај. Дакле у дубровачком тексту заиста стоји *шаркан*, а не *шаркань*, као што и Даничић наводи. Будући да мађарски облик *шаркань* нема своје место ни у овом тексту ни у старосрпском језику, такође ни у савременом српском језику, и да мађарски језички утицаји немају великог удела у нашем језику, поготово не на дубровачком и новљанском подручју – неприхватљиво је становиште да облик *шаркан* долази из мађарског језика, поготово када се упореде паралеле у другим језицима. Ако ови шаркани заиста означавају змајеве, онда би порекло те речи требало тражити на другом месту.

Треће, у византијско време у Србији змија је била веома чест симбол на накиту:

Накит у облику змије или онај са змијоликим украсима припада веома старој врсти украса, који је због изразите магијске, а делом и апотропејске симболике остао присутан у свим епохама, означавајући, између осталог, и видовитост и моћ прорицања. Познато је, наиме, да је византијско, и уопште средњовековно, друштво било веома сујеверно, да је веровало у пророчанства и снове, астрологију и магију, тако да не чуди то што су апотропејске функције представе змија, као и грифона, биле широко прихваћене (Бикић 2010, 119).

Ни на једном накитном предмету који је обрађен у овој публикацији нема представе змаја. Из овога би се могло претпоставити да орнаменти на херцеговом украсном накиту могу имати змијско или змијолико обличје. Будући да су шаркани одређени као витешки, претпоставка да су се на накиту на херцеговим грудима ипак налазиле представе змајева на први поглед делује могућније. Херпетоним *шарган* (и *шаркан*) у другој половини XV века сигурно се налази у српским говори-ма Захумља, Травуније и Дукље (у Старој Србији и пре XV века). Да није било тако, онда би се могло говорити о новијим језичким утицајима у то време. Пошто су варијанте *шарган* и *шаркан* са значењем ‘змија’ већ биле познате Србима тог времена (а не *шаркань*), ова лексема лако је могла попримити и семантику митолошког бића, чији се српски назив *змај* етимолошки наслања на општи херпетоним *змија*.

⁶ Не постоји полуглас иза сугласника р као што представља Љ. Раденковић. На крају речи меки полуглас је имао тзв. слаб положај, није се изговарао од XI века и писан је по ортографској традицији.

Четврто, лексема *шарган* – за коју Хадровић, нажалост, не даје никакав податак – аутора подсећа на *шарга* и *шаргаст* ‘шарен’, и ту је у праву. Само подсећа, али етимолошки нема везе с мађарским именовањем за жуту боју *sárga*, за које мађарски етимолози тврде да је прототурског порекла. Да погледамо значења ових речи у српском језику. РЈАЗУ за именицу *шарга* даје дефиницију ‘назив домаћим животињама шареним, у којих жута боја превладава; од мађарске ријечи *sárga* (жут)’ и саопштава да се ова реч налази под ‘имена туђа или сумњива’, те међу примерима за овакве животиње могу се наћи кобила, коњ, во, јарац или свиња, док се за *шарго* – иако су повезани – налази мало другачије значење ‘име шареној животињи’, такође за придев *шаргаст* стоји само ‘исто што *шарен*’, што се не слаже са значењем полазног облика *шарга* (било би очекивано ‘шарен /о шареним домаћим животињама код којих преовлађује жута боја/’, али није тако). У РМС именица *шарга* такође значи ‘име шареним домаћим животињама код којих преовлађује жута боја’, док насупрот овоме Милош Московљевић даје прецизније значење ове речи – ‘шарен во и име таквом волу’ (Московљевић 1990).

Да се *шарга* не односи на домаће животиње код којих преовлађује жута боја већ искључиво на шарену јединку, потврђује богата дијалекатска грађа. *Речник ужичког говора* за *шарго* и *шаргоња* даје дефиницију ‘име шареној животињи’ (Цветић 2014), говор Качера има *шарга* ‘во с разнобојним шарама по телу’ (Петровић, Капустина 2011) као и антропоним *Шарга* ‘породични и лични надимак’ (Јахимовић, Петровић 2003), такође у околини Пријепоља *шарга* ‘бик шареног крзна’⁷ (Петровић 2013, 419), затим РСГВ, који је територијално ближи мађарским утицајима, нема значења у вези са жутом бојом – *шарга* ‘во шарене длаке; нераст шарене длаке; коњ шарене длаке’, па *Речник радимског говора* под лексичким језгром *шара* доноси реч *шарга* ‘во’ (Томић 1989), исто тако у мачванском говору (Николић 1966, 300), а у пиротском говору *шаргав/шаркав* значи ‘прожет шарама, шарен’ (Златковић 2014), док се на ширем подручју ових говора за белу овцу која има црне тачке по брњици и ногама каже да је *шаргава* (Богдановић 2019). У Ускоцима *шарга* је ‘кокош шареног перја’, *шаргиш* ‘шарениш’, док придев *шаргас* значи ‘шаренкаст’ (Станић 1991). Богата рукописна дијалекатска грађа Слободана Реметића у Ковачићима садржи лексема *шарга* ‘хип. од волујског имена шароња’ и *шаргаљ* ‘шарено свињче’ итд. Ако је мотивација свим овим речима била шареност животиње, поставља се питање одакле глас *г* у основи *шар-*. Будући да су лексема *шарга/шарго* и *шаргав* потврђене махом у дијалекатским зонама које данас не познају херпетоним *шарган*, може се помислити да овај глас има секундарно постање, односно да је настао од *к* контактном асимилацијом (*шарк-* > *шарг-* као *шаркија* /од тур. *şarkı* > *шаргија*) или чак да је можда постао укрштањем с *пиргаст/пиргав* ‘пегав, шарен, с црним и белим пегамма’ и *пирга/пирго* ‘пиргаста, шарена домаћа животиња’. Народној етимологијом повезано је значење облика *шарга/шарго* и *шаргав/шаргаст* те је и херпетоним *шарган* посматран као ‘шарена змија’. Да ли су ови називи за шарене домаће животиње заправо остаци херпетонима *шарган*?

Поред записа Д. Хирца за назив змије *шаркан*, који се везује за врсту *V. ammodytes*, налазим још једну потврду овог лексичко-семантичког склопа у необичној

⁷ Овде треба нагласити да тело домаћег говечета *Bos taurus* није прекривено крзном.

књижи у издању усташке емиграције у Аргентини. У питању је роман Антуна Бонифачића⁸ *Бит ћете као богови*. Радња прати комунистичког убицу који је задужен да за време рата смешта политичке противнике у немачке логоре и да се стара да буду ликвидирани. После рата сукобљава се с Александром Ранковићем, који има за нимљив и необичан надимак:

Дан на дан сједе му [А. Ранковићу – прим. Д. М.] у соби руски генерали, говоре о диалектици и дају упуте, а он их не подноси као ни Биелорусе ни царске генерале. Не воли ни њихове пијане приче ни безкрајне извјештаје. Њега зову 'Шаркан', јер као најбржи планински поскок скаче на непријатеља и ликвидира га прије него што крене оком (Бонифачић 1950, 60).

Мало даље у тексту аутор наглашава понашање високог комунистичког функционера: „Аца Ранковић је био одлучан и спреман на скок као прави шаркан” [подвукао Д.М.] (Бонифачић 1950, 66).

Несумњиво је да је реч *шаркан* овде употребљена да означи европску најопаснију отровницу *V. ammodytes*. Обратио сам се Бојану Димитријевићу, историчару који се детаљно бавио биографијом Александра Ранковића. Никад није чуо да је неко Ранковића звао другачије него Марко или Лека, односно према предратној фалсификованој легитимацији – Момчило Перишић. Б. Димитријевић мисли да А. Бонифачић није релевантан за тумачење Ранковића. Ако је то заиста тако, ако је аутор овог романа А. Ранковића у списатељској слободи произвољно и пристрасно назвао Титовог најближег сарадника шарканом, онда се поставља питање где је чуо за овај херпетоним. То, нажалост, не можемо знати. А. Бонифачић је рођен на острву Крку, у чакавској средини, а основно и средње образовање је стицао у Истри. У речнику Крка не постоји реч *шаркан*, тамо се змија отровница назива *кашка* (Махуља 2006), док се у Истри каже *модрас*, *поскок*, *гад* и општи назив *змија* те *каџа/качка/кашка* (Филипи – Буршић Ћудичи 2019). Дакле из језичког искуства А. Бонифачића а не из његовог родног говора извучен је овај херпетоним.

Рецимо и то: у мају 2022. године у Благају (Херцеговина) од Мустафе Голоша (1958), угоститеља из овог херцеговачког места, чуо сам да је он од људи у Невесињу и Гацку слушао како за поскола говоре *шаркан*. Према мојим теренским подацима, у овим местима и њиховој околини за ову змију употребљава се облик *шарган*.

Велики речник страних речи и израза Ивана Клајна и Милана Шипке доноси реч *шаркањ* (мађ. *sárkány*) покр. 'змај, аждаја' (Клајн–Шипка 2006). Не постоји, нажалост, податак о томе у ком крају је забележен овај дијалектизам.⁹ РСГВ пак једино у Румунији у Сеппетеру (или Велики Семпетар) бележи – *шаркањ*

⁸ Био је управник одељења за културне везе Министарства вањских послова НДХ. Након рата емигрирао је у Јужну Америку, где је с Винком Николићем, такође усташким емигрантом, године 1951. обновио часопис *Хрватска ревија*, а 1973. године био изабран за председника усташке организације Хрватски ослободилачки покрет.

⁹ Упитно је присуство дијалектизама у речницима оваквог типа.

‘ваздушни вртлог’. Ни у једном другом српском речнику не налазим *шаркан/шаркањ* са митонимским значењем.

Постоје, ипак, покоји њени трагови у топонимији¹⁰ и антропонимији. Године 1662. у тадашњој Јужној Угарској један од предводника српских трговаца био је извесни *Ђорђе Шаркањ*, који се обраћа Царској дворској комори „да се Србима врати неправедно одузети новац” (Ивић 1929, 257). Ово презиме – које је потврђено и код православног и код католичког становништва у Хабзбуршкој монархији – облички је настало под угарским утицајем, и то само у оном делу који се тиче фонетике, односно крајњег гласа, а очувало се и у наше време. Сама реч *шаркан* доспела је у мађарски језик под словенским утицајем.

С друге стране, у околини Козарске Дубице, у селима Драксенићу и Јошику, данас има неколико православних породица с презименом *Шаркан*, које потичу из засека *Шаркани* у Гуњевцима, десетак километара југоисточно од Козарске Дубице. Преци Шаркана некад су се презивали Радичевић; избегли су – након пада ових крајева под турску власт у првој половини XVI века – у Свињаревце, село које се налази десетак километара јужно од Вуковара. Након слабљења турске власти вратили су се у околину Дубице, али под другим презименом – *Шаркан*, које су узели пре повратка како се не би знало ко су и одакле потичу. Ово породично предање чуо сам од Гојка Шаркана (1950) из Јошика у октобру 2022. године, када сам боравио у Драксенићу и Јошику како бих сазнао нешто више о презимену *Шаркан*. Тај антропоним Радичевићи су могли чули у тадашњој Краљевини Угарској у мађаризованом облику *Шаркањ*.

У Словачкој се, близу границе с Мађарском, налази мађарско село *Шаркан*, које се 1773. године помиње као *Sárkany* (Majtán 1998); Мађари ово село данас зову *Sárkányfalva* ‘змајево село’, односно *Змајево*.

У Румунији је близу Брашова смештено село *Шеркаја* (рум. *Șercaia*); мађарска мањина ово место зове *Sárkány*, на грбу села налази се змај, а на старом грбу то је била криловита змија (в. слику 1).

У Мађарској, између Ђура (мађ. *Győr*) и Стоног Београда (мађ. *Székesfehérvár*), налази се село *Bakonysárkány*. На грбу села такође се налази змај као на грбу румунске Шеркаје. Немачка мањина ово место зове *Schargan*; у овом топониму крије се старији српски облик. Мађарски топоним *Bakonysárkány* може се превести као *Бакоњски Шаркан/Шарган*. Бакоња (мађ. *Bakony*, транскр. *Бакоњ*) јесте брдовити масив у Задунавској Мађарској, који је смештен северно од Блатног језера и који је некада био изразито шумовит. У овом крају многи топоними образовани су помоћу присвојног придева *бакоњски*: *Bakonynána*, *Bakonybél*, *Bakonysernye*, *Bakonyoszip*, *Bakonyszentlászló*, *Bakonytamási*, *Bakonyság* итд. Занимљиво је да се апелатив *бакоња* у српском језику тумачи као аугментатив од *бак* ‘неушкوپљен во, бик’ с метафоричним значењем ‘јак човек, велики господин’ (Скок 1971, I, 95), мада се и волу даје овакво име. Облик *бак* специфичност је само српског језика, док је онај други – *бик* – општесловенски. Зооним *бак* сусреће се

¹⁰ У околини Великог Гаја у Банату у XVIII веку постојао је потес *Шаркањ* (Поповић 1955, 104), док се данас у Специјалном резервату природе „Горње Подунавље” (код Бачког Моноштора) налази локалитет истог имена (Војводинашуме 2020, 22) итд.

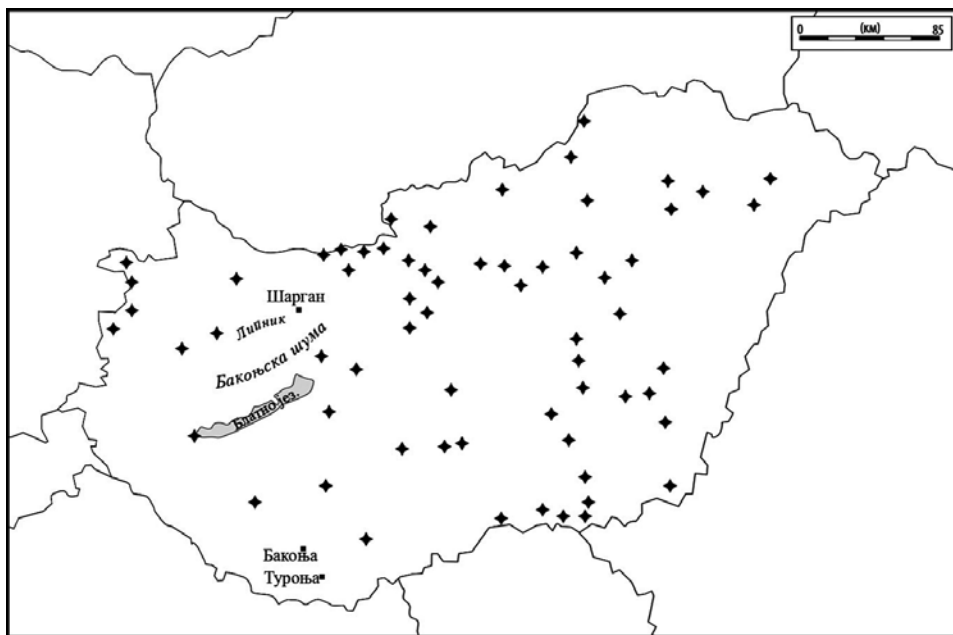
Слика 1. Стари грб Шеркаје

махом по западним зонама српског језика, нпр. Змијање, Далмација, Пива, Дробњац, Ускоци, Пљевља, Загарац итд.¹¹ У мађарском језику такође постоји лексема *bak* 'јарац; мужјак неких домаћих животиња', коју мађарски етимолози доводе у везу са средњовисоконемачким *bos* или баварским *bock* (ESz 2006). С обзиром на искључиво српско порекло облика *бак* и њену фонетску подударност с мађарском посуђеницом, нејасно је усмеравање на немачке утицаје. Ово тешко прихватљиво појашњење још је непоузданије ако се има у виду чињеница да на простору мађарског дела Барање, у околини Печуја, постоји насеље *Бакоња* (мађ. *Bakonya*). У непосредној близини налазе се села која су се некада називала *Косово Поље*, *Бистрица*, *Козар*

итд. У топониму *Бакоња* апелативна основа *бак* не односи се на домаће говече, него на изумрло дивље европско говече *тур* '*Bos primigenius*', чији је последњи примерак угинуо у XVII веку. У раном средњем веку крда тура живела су у Панонској низији у шумским мочварним пределима, какви су управо били обронци Бакоње према Блатном језеру. Јужно од Печуја, на само 15 км од Драве, смештено је село *Туроњ[a]* (мађ. *Túröny*), што би одговарало творбеном образовању *Бакоња* (*тур* + *-оња* = *бак* + *-оња*).¹² Први облик није непознат у српском народу: јужно од Ваљева, између селâ Пријездића и Мратишића, налази се врело *Туроња*. У Мађарској, у Карпатском басену, тур је изумро између IX и X века (Vörös 1985, 219), дакле у време досељавања Угара у Европу. Мапа распрострањености налаза остатака тура у Мађарској током холоцена (период од пре око 11 000 година до данас) показује да се ово дивље говече сретало управо на посматраном подручју Барање и Блатног језера (Nemeth et al. 2017, 41), дакле тамо где се налазе оба ојконима *Бакоња* и *Туроња*, као и ороним *Бакоња* (в. карту 1).

¹¹ У скупину оронима који су мотивисани зоонимом *бак* на српском језичком простору могли бисмо, вероватно, сврстати назив планине *Бакој* у Конавлима, затим *Бакова планина* у околини Рековца, планински врх *Бакова главица* код Дрvara итд.

¹² И. Клајн извлачи податак да су „старији граматичари обавезно помињали употребу овог суфикса [-оња – прим. Д.М.] за волове” (Клајн 2003, 177). У контексту ових тврдњи треба свакако поменути лексеме једнаког семантичког садржаја и истог творбеног типа: нпр. *гривоња* 'име гривастом волу', *сивоња* 'во сиве длаке', *рогоња* 'во великих рогова', *медоња* 'во риђе, медасте длаке', *рудоња* 'во рудасте (гушће и жућкасте длаке)', *зекоња* 'зекаст во', *бикоња* 'име бику; аугм. од *бик*' итд.

Карта 1. Крстићем су означени локалитети на којима су нађени остаци тура¹³

С друге стране, истраживања у Србији откривају да је на налазишту Петница – које се налази мање од 10 км од врела Туроња – постојао континуитет станишта ове дивље животиње из касног неолита, енеолита, бронзаног доба, а недалеко одатле (Бранговић – локалитет „Јеринин град”) и из рановизантијског периода (Vuković 2021, 227). Мотивација свих наведених топонима прилично је прозирна.¹⁴

Да би се схватило стварно порекло ових речи и топонима на данашњој мађарској територији, треба се на овом месту присетити које су природне границе Барање и који је народ тамо живео пре доласка Угара у Панонску низију, о чему је детаљно писао прота Стеван Миханчић, историчар и географ:

¹³ Све карте израдио је географ Иван Матејић.

¹⁴ А. Лома каже да је -оња стари суфикс с експресивним карактером и да у творби топонима није уобичајен [има насеље *Радоња* на Кордуну, вероватно антропонимског порекла – прим. Д.М.], те да код хидронима *Туроња* у Колубари није у питању „одређење извора као места око којег има животиња дате врсте”, као код топонима *Турија*, *Турјак*, *Турово*, „него његово поистовећење са животињом, метафорична ознака периодичног врела као ’дивљег бика’ због буке коју је при својим сезонским провалама стварало, а која је наше претке подсећала на турову рику” (Лома 2003, 112). Овај пресушни извор у кратком периоду током године из пећине добије велику количину воде која надалеко хучи. Паралеле *Туроња* и *Бакоња* у Барањи сасвим сигурно нису мотивисане буком коју је правило ово дивље говече. Може ли се размотрити антропонимско порекло ових топонима или су они ипак мотивисани негдашњим већим присуством изумрлог папкара на том простору?

Под именом Барање Срби становници овдашњи разумели су сав онај простор између Дунава и Драве на коме су Срби у прошлости становали. По схваћању Срба барањаца Барања је онај тркут између Дунава и Драве, коме је основа замишљена линија од Дунава преко Блатног језера па до Драве, без обзира на административну поделу жупанија у том пределу. Овај предео по природи својој сачињавао је од увек једну целину, одељен од осталих крајева Дунавом и Дравом и слаповима Блатног језера, који се продужују скоро до Дунава и Драве са узаним пролазима. [...] У овом пределу становао је од најстаријих запамћених времена народ српски, кад у већем, кад у мањем броју, сачињавајући праседиоце ове земље (Миханчић 1937, 9).

Да су Срби некад насељавали и простор северно од Блатног језера, сведоче управо ороним *Бакоња* и ојконим *Шарган*, али и дримоним *Липник*,¹⁵ који сам пронашао на аустроугарској војној карти из XIX века – односио се на липову шуму недалеко од Шаргана. Сведочанство о српском именовању рељефа у Барањи дају још неки ороними: планина *Мечка* (у подножју је смештено село *Српска Мечка*), затим *Вилањска брда* (највиши врх *Ршањ*) итд.

[Мала дигресија. У својој другој књизи народних песама босанскохерцеговачких мухамедоваца Коста Херман даје песму из Мостара *Женидба Ахмед-бег Везировића* (Херман 1889), у којој се помињу *Шарганово врело* и планина *Бакоња*:

Кад су плацом и сокаком били
Испод куле будимског имама,
Угледа их Фата са пенцера,
Она лети на т'јесне сокаке,
Под Ахмедом коња ухватила:
Хеј Ахмеде, будаласта главо,
Што ће теби Новкиња дјевојка
Од Новог Златија дјевојка,
Кад дјевојка своје среће нема,
Јер дјевојка са Влахом ашикује,
Из Котара с' влашкијем сердарем,
Са ђидијом, Закарић Илијом.
Седам су је пута проводили
Под Бакоњу, зелену планину,
На широко поље Златарево,
А студеном врелу Шарганову,
[...]
Бирдем Хусо узјаха алата,

Под Бакоњу коња изгонио
На широко поље Златарево,
Код студеног врела Шарганова,
[...]
А ја ћу ти ускочити млада,
Баш у твоју равну Далмацију.
Ја ћу сићи до равна Котара,
Ја ћу теби бити невјестница,
За твог брата млађега Тадију.
Кад су свати коње узјахали,
Путујући, конаке чинећи,
Низ четр'ест кланца ударише,
Кад су били врелу Шарганову,
Ту су Турци коње заставили,
И шехитим' куран проучили
Код онога врела Шарганова.
Куд год ишли, до Новина сишли.
У Новину три ноћи ноћише

Ђенана Бутуровић, приређивач каснијих издања Херманове збирке, у регистру географских назива *Шарганово врело* смешта у Далмацију и каже да је овај

¹⁵ Насеље с именом *Липник* постоји близу Гацка, Карловца, Илијаша итд. У Босни се налази манастир *Липник*.

топоним неубициран (Херман 1990, 697). Она је своју тврдњу о далматинској припадности хидронима сигурно засновала на томе што је у песми влашки сердар Илија Закарић пореклом из Котара и на томе што је Фата из Будима обећала да ће ускочити у равну Далмацију и удати се за Илијиног млађег брата. Топоними *Бакоња*, *Златарево поље* и *Шарганово врело* у песми се доводе у везу с Новином. Ђ. Бутуровић још тврди да је Новин заправо Босански Нови (данас Нови Град).

Овај топоним никако се не може односити на град на северозападу Босне. Будући да Новкиња девојка ашикује с влахом (Србином) Илијом, Новин се сигурно налази у близини Равних Котара, где је лако остварљива блискост између двоје младих. Дати ојконим у вези је с Новиградом у Далмацији, који заузима положај у једној малој ували на брду изнад Новиградског мора, где постоји тврђава из касног средњег века и где је током историје често било сукоба између Турака и хришћана. Будући да девојку Новкињу седам пута проводе под планину Бакоњу, на широко Златарево поље и код студеног Шаргановог врела, те да су турски сватови даље стизали само у Новин када су застали код Шаргановог врела, рекло би се да су ова три топонима заиста у вези с простором између Равних Котара и Новиградског мора.

Будим из песме односи се на утврђени град код Подградине у Далмацији, који гледа на Новиградско море и Поседарје. *Подградина* је назив добила управо по свом положају у односу на оближње узвишење *Градина*. Таквих градина некада је било више у овом крају, а једна од њих јесте и Будим.

Далматинци су током XVII и XVIII века (вероватно и раније) познавали и херпетоним *шарган* и антропоним *Шарган*, те је засигурно неки извор на том простору носио (или још увек носи) назив *Шарганово врело*. С друге стране, Мирјана Детелић, истраживач српског фолкора и епике, овај хидроним не види као стваран,¹⁶ сврставајући га у епске (Детелић 2009, 469) и истичући важност извора као географског појма у епизи:

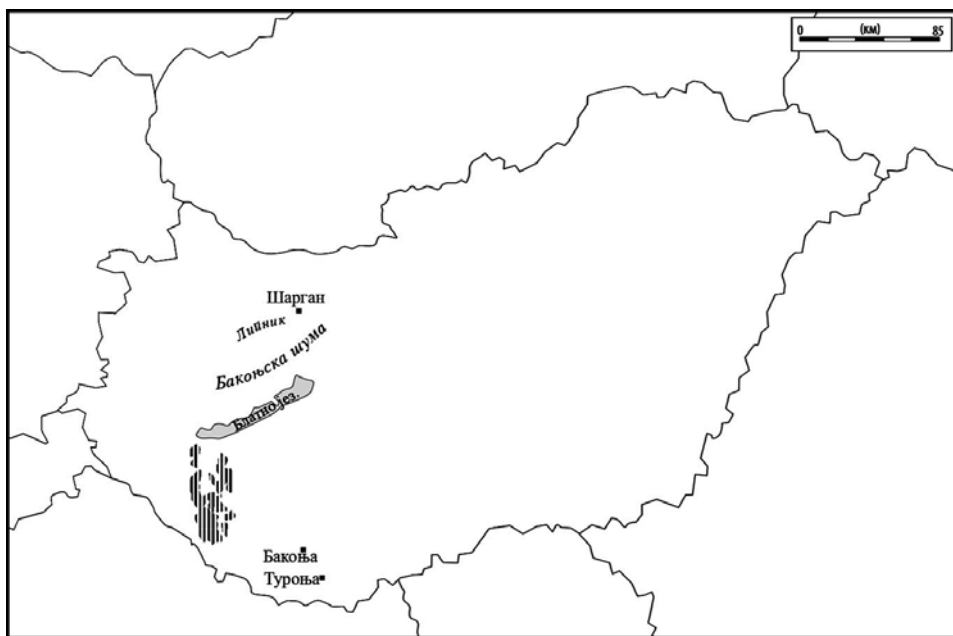
Како је већина песама записана у 18. и 19. веку, осим овде наведених примера, много је више случајева у којима извори (бунари, студенци, врела) имају значај географске локације. Они у том контексту имају имена која се изричито помињу у песмама: вода Студенац (Вук VIII, 18), Вучи Студенац (СМ 170), Шарганово врело (КХ II, 61), бунар Сибињанин Јанка (МХ II, 1) (Детелић 2013, 227).

Ово мишљење се не може односити и на хидроним *Шарганово врело*. С обзиром на то да је народни певач који је испевао ову песму пореклом из Мостара, њему је сигурно био познат херпетоним *шарган*, те је – и у том смислу – назив овог извора њему био лако прихватљив и пријемчив. Пошто прва компонента хидронима има облик присвојног придева, највероватније се ради о особи *Шаргану*, а не о змији *шаргану*. Постојање особе с овим именом/надимком потврђено је у XVII веку у Исламу Латинском. Многа врела на овом штокавском простору (и икавском

¹⁶ Ово је сасвим разумљиво пошто ауторка није имала могућност да се упозна с херцеговачком херпетонимијом и антропонимијом и њиховим преносом на простор Далмације.

и јекавском) имају управо такво образовање: *Чозино врело*, *Драгашево врело*, *Блажино врело*, *Ћустино врело*, *Крушково врело*, *Жутино врело* итд.

Откуд лексема *шарган* у том делу данашње Мађарске? Да ли се претпостављени топонимски пар из северне Далмације – *Бакоња* : *Шарганово врело* – може довести у везу с паром северно од Блатног језера – *Бакоњ[а]* : *Шарган*? Оно што се сигурно зна јесте то да на целој територији Мађарске није потврђено присуство врсте змије *V. ammodytes*; херпетофауна ове земље познаје само две змије отровнице: *V. berus* и *V. ursinii* (подврста *V. u. rakosiensis*). Обе отровнице имају веома ограничену распрострањеност у Мађарској. Један од ареала који захвата *V. berus* јесу западни рубови Барање, смештени југозападно од Блатног језера (в. карту 2).¹⁷

Карта 2. Шрафирани ареали означавају распрострањеност врсте *V. berus* у западном делу Мађарске

Ако се одбаци идеја о могућем преносу топонима из Далмације, сме ли се помислити да су стари Срби у Барањи врсту *V. berus* називали *шарган*, те да су, населивши подручје северно од Блатног језера, са собом донели ову реч и тако именovali насеље које су основали?

Према мађарским изворима (рецимо Vadász 1979, 269), име села *Bakonysárkány* први пут се помиње у оснивачком документу фехерварских крсташа с краја

¹⁷ На овом простору врста *V. berus* припада тзв. низијској популацији, која настањује речна плавна подручја, каква су, рецимо, обале Саве, Драве и Дунава.

XII века, и то у облику *Sarcajn*,¹⁸ што је потврђено у *Историјско-етимолошком речнику мађарског језика* (MNTESz III). Постање имена села доводи се у везу с мађарским личним именом,¹⁹ које потиче од мађарске именице *sárkány* турског порекла ‘чудовиште из бајке’. Село је било потпуно окружено шумом, а временом се ширило крчењем земљишта (Vadász 1979, 269–270). Даље током векова у сачуваним угарским документима долази до колебања назива села: у XIII веку *Sarkan*, а у XVI *Saarkan*. Различито записане верзије указују на то да ни у XVI веку у мађарском језику још увек није био завршен процес прихватања облика *šarkan* од словенског живља, те да та реч поприма свој облик и значење нешто касније, као и то да је Угарима посве био непознат изворни топоним *Шарган*, па су га записивали, тј. „помађарили” као *Sarcajn*, *Sarkan* и *Saarkan*. Мађарски топоним *Bakonysárkány* у савременом српском језику треба прихватити једино у његовом старосрпском облику – *Шарган*. Постојање српских топонима *Шарган* и *Бакоња* на тлу Мађарске може указивати на две међусобно супротстављене појединости. Прва би се односила на евентуално преношење топонима из удаљених српских крајева, рецимо из Далмације, а друга имплицира постојање изразито српских речи *шарган* и *бак* у давним временима на тлу данашње Мађарске и њихово потпуно нестајање са језичке сцене Срба у Барањи.

Данашњи говор Срба у мађарском делу Барање припада источнохерцеговачком дијалекту, али он је, према мишљењу књижевника Предрага Степановића (родом из Мохача), тамо почео доспевати почетком XV века, док најпотпунији подаци из XVI говоре да су српски војници граничари у подручје од Сигета до Печуја досељавани из горњег Подриња, Полимља, од Пиве, Таре и Неретве (Степановић 2000, 1108). Будући да су посматрани српски топоними, чије се порекло подудара с овим дијалекатским зонама, старији од тог периода, на шта указују многи детаљи – свакако из разматрања треба искључити њихов настанак у првим деценијама XV века па надаље. И *Бакоња*, и *Туроња*, и *Шарган* указују на велику старину ових топонима, њихово предугарско порекло и поткрепљују поменути Миханцићеву тврдњу да су Срби у овој земљи заиста чинили праседеоце.

У неким крајевима Украјине верује се да ветар представља зооморфно змијолико биће и да та змија после седам година постаје змај. Слично веровање налази се и код прикарпатских Украјинаца: „вртлоге ствара ђаво који је првих седам година био обична змија, а током трећих узастопних седам година израсла су му крила. Таквог великог крилатог змаја у закарпатском делу Украјине зову *шаркань*” (Гура 2005, 219). С друге стране, „Бугари”²⁰ из Баната верују да летећи змајеви (шаркани)

¹⁸ Измена српских топонима у угарским документима може се често сматрати вештачком, при чему је активност записивача увек била усмерена к мађаризацији назива. Како тврде сами мађарски истраживачи, „промени страних назива често је био циљ ‘боље значење’, ‘лепши изговор’, тежња ка ‘мађаризацији’ облика. Начин на који се то постиже је преинака у сазвучју, због несклада у звучању” (Прћић 1987, 44). Није само то био разлог мењања облика немађарских топонима од стране угарског племства: „По обичају маџарских великаша, имена људи и мјеста се увијек искривљују, ради поруге и понижења народа који су презирали” (Дегмецић 1977, 79).

¹⁹ Србиста Љубица Прћић каже да словенски топоними у Мађарској „као позајмљенице потичу доста ретко од личних имена, а чешће од општих именица, апелатива” (Прћић 1987, 44).

²⁰ Веома је упитна етничка припадност ових „Бугара”. Многи се данас идентификују као Срби.

пију из мора воду која одлази у црне облаке, а када се два змаја међусобно туку, онда из облака лије плусак” (Гура 2005, 217). С овим веровањима поклапа се значење речи *шаркан* код Срба у Сенпетеру (‘ваздушни вртлог’) (РСГВ 2019). У српском народу верује се да „једна од основних дужности *змаја* јесте да се бори са демонима *непогоде* и да штити свој крај од њих” (Зечевић 2007, 71).

У североисточној Србији и у северозападној Бугарској верује се да се (риба) шаран претвара у летећег змаја (Гура 2005, 54). У овим крајевима можда је дошло до спајања речи по сазвучју али различитог порекла и значења – *шаран* ‘риба’: *шаран* ‘змија’, па су се тако веровања за змију/змаја пренела на рибу шарана. Тако се у неким крајевима Српства верује да змај „постаје од шарана (рибе) кад напуни четрдесет година јер тад добије ноге и крила” (Кулишић и др. 1970, 153). Није ли логичније да змај постаје од змије, а не од рибе, и да је змија та која добија ноге и крила, а не риба чије је станиште у води, ван домашаја очију човека? (Стари грб насеља Шеркаје у Румунији има представу змије с крилима.) *Шаран* у веровањима у неким српским крајевима заправо је пореклом змија а не риба, али због истог облика речи у народној традицији сигурно је дошло до мешања назива и замене животиња. Повезаност змије и змаја веома је снажна у српској митологији:

Многи митолози су установили органску повезаност *змије* и *змаја*, и у томе реду *але*. За боље разумевање наше митологије казаћемо како *змија* и *змај* представљају вододелницу *два митолошка система* и то тако што а) *змија* одговара *хтоничном* – *старијем* и *прасловенском митолошком* супстрату, док б) *змај* одговара *антропоморфном митолошком* систему – као *млађем* и који се у митолошкој и поетској имажинацији народа обликује онда када је један народ сасвим конституисан као посебан изградивши државну организацију као форму заједничког живота (Петровић 1999, 70).

У другим крајевима српског народа верује се управо да змај настаје од змије: „Према другим изворима, у неким деловима српства верује се да змај постаје када змија напуни четрдесет година” (Петровић 1999, 78). Ова митска и лексичка преплитања утицала су на одсуство митонима *шаркан* са српског језичког подручја: змај је ипак настао од змије – и етимолошки и митолошки.

Паралеле у другим језицима показују изразито присуство митонима *шаркан* у њима. Пођимо од Даничићевог помињања чешког језика. У чешко-немачком речнику чешког лингвисте Јосефа Јунгмана друго значење за *šarkan* јесте ‘змај’ (Jungmann 1838). У историјском речнику словачког језика може се прочитати да је *šarkan* тур./мађ. ‘чудовиште из бајке у облику крилатог гуштера, змај’ (HSSJ). У мађарском етимолошком речнику (UESz) прва три значења одреднице *sárkány* распоређена су овако: 1. ‘врста змије’ (потврда из 12. века); 2. ‘врста морске рибе’; 3. ‘чудовиште из бајке, змај’. Овде се тврди да дата реч потиче из чувашког типа турског језика, из периода пре османског освајања: кумански облик *sazayan*. Он се налази у тзв. Куманском кодексу, који је настао на Криму у XIV веку и представља лингвистички приручник намењен католичким мисионарима за комуникацију с Куманима, односно кримским Татарима. Ова лексема у том кодексу има значење ‘змај; змија’. Амерички лингвиста Рој Ендрју Милер (Roy Andrew Miller) тврди да

је туркменско *sazayan* позајмљено у мађарски језик као *sárkány* (Miller 2000, 59), потпуно занемарујући старије упливе у мађарски језик из словенског окружења. Мађарски етимолози значење змије доводе у везу с турским **sāz* ‘мочвара’ те тврде да је у мађарски језик реч пренета као **šaraqan* или **šarqan* и да се можда првобитно односила на митолошко или бајковито чудовиште. Ова последња тврдња је нелогична, будући да су у језику зооними старији од митонима. Према *Историјско-етимолошком речнику мађарског језика* (MNTESz III), ова реч се помиње у мађарској култури први пут у XII веку као топоним у облику *Sarcajn*, затим у XIII веку опет као топоним *Sarkan*, затим 1372. године препознато у облику *sarkanýon* ‘на мамузи’ итд.; оно што је најбитније за ову тему, дата је несигурна потврда с краја XII века за *sárkány* ‘нека врста змије’. О пореклу лексеме *sárkány* стоји да се ради о старој страниој чувашкој речи, те се наводе куманско *saxagan*, кипчачко *sazayan*, османско *sazağan* ‘змај, велика змија’, чувашке потврде нису приказане; закључује се да су ове туркијске речи свакако изведенице те да је њихов корен нејасан. Чувашки **saraqan* пренет је у мађарски у облику **sarqan*. На крају се закључује да словачко *šarkan*, украјинско закарпатско *šarkań* и румунско *șărcăn* потичу из мађарског језика.

Руски слависта Глеб Пилипенко у свом раду о хунгаризмима у говору прекомурских и порапских Словенаца пише да је реч *шаркањ/шаркан* (Пилипенко 2019, 26–28) широко распрострањена код информатора у овим областима те да је она позната и другим словенским језицима Карпатског басена. Он каже да је ово вишезначна позајмљеница из мађарског језика; овде издвајам прво и основно значење – ‘бајковито змијолико створење са много глава које бљује ватру’. Даље Г. Пилипенко износи тврдњу да је мађарско *sárkány* стари турцизам чувашког порекла и то пореди с османским турским *sazayan* ‘змај, змија’. Руски слависта је ово порекло и значење извадио из *Историјско-етимолошког речника мађарског језика* (MNTESz III). (У доступним речницима савременог турског језика нисам пронашао реч *sazayan*. У *Речнику раног средњотуркијског* значења лексеме *sazağan* овако су распоређена: 1. ‘морско чудовиште’, 2. ‘змај; велика змија’ и 3. ‘змија отровница’ /Boeschoten 2022/. Касније ћемо видети да је *sazağan* вероватно кримскотатарски облик.) Затим Пилипенко наводи значење лексеме *šarkan* из *Речника старог књижевног прекомурског језика* – ‘змея’ (српски ‘змија’).²¹ Ово значење, међутим, није добро, јер у овом речнику за поменути реч стоји једино ‘змај’ (Novak 2015). У контексту умерене семантике лексеме *шаркан* у словенским језицима (закарпатски говори, словачки говори итд.) аутор помиње и значење из РСГВ код Срба у Војводини – ‘ваздушни вртлози’. Овде треба застати и појаснити да у овом дијалекатском речнику значење није дато у множини (треба ‘ваздушни вртлог’) и – оно што је још важније – облик *шаркањ* није забележен у српским говорима на тлу Војводине, него код Срба у Сенпетеру у Румунији, о чему је раније било речи. Српски говори на територији некадашње Југославије не познају помађарену варијанту *шаркањ*. Након овога руски слависта износи потпуно погрешне закључке:

²¹ У свом раду аутор прави јасну разлику између руских речи *змея* ‘змија’ и *змеј* ‘змај’.

Очигледно је да у недостатку директног контакта с мађарским језиком (нпр. у прекомурским и закарпатским говорима) изостаје митолошка конотација ове речи и асоцијација са змајем, а у први план улазе додатна значења која карактеришу човека (често негативно). Напротив, асоцијација са змајем сачувана је у активном контакту с Мађарима (Порабље, двојезичне општине у Словенији, Словаци у Мађарској)²² (Пилипенко 2019, 27).

Закључци Г. Пилипенка нису озбиљно промишљени нити чињенично утемељени. Заправо је мађарски језик од словенских језика у окружењу посудио лексему *шаркан* и њена значења (а не обрнуто). То показује, пре свега, чињеница да западнословенски језици и њихови говори познају изворни облик *шарган*. У *Речнику пољских говора* (Karłowicz 1907) потврђена је реч *szargan* ‘ђаво; можда је то неки бог из словенске митологије’. Аутор речника пољски етнограф и фолкориста Јан Карлович (Jan Karłowicz) о пореклу лексеме *шарган* у пољским говорима позива се на лингвисту Луцијана Малиновског (Lucyjan Malinowski), који у својој монографији о неким пољским дијалектизмима (Malinowski 1892), између осталог, разматра и трагове румунских и мађарских утицаја на говор православног сточарског народа Горала у Потхалу.²³

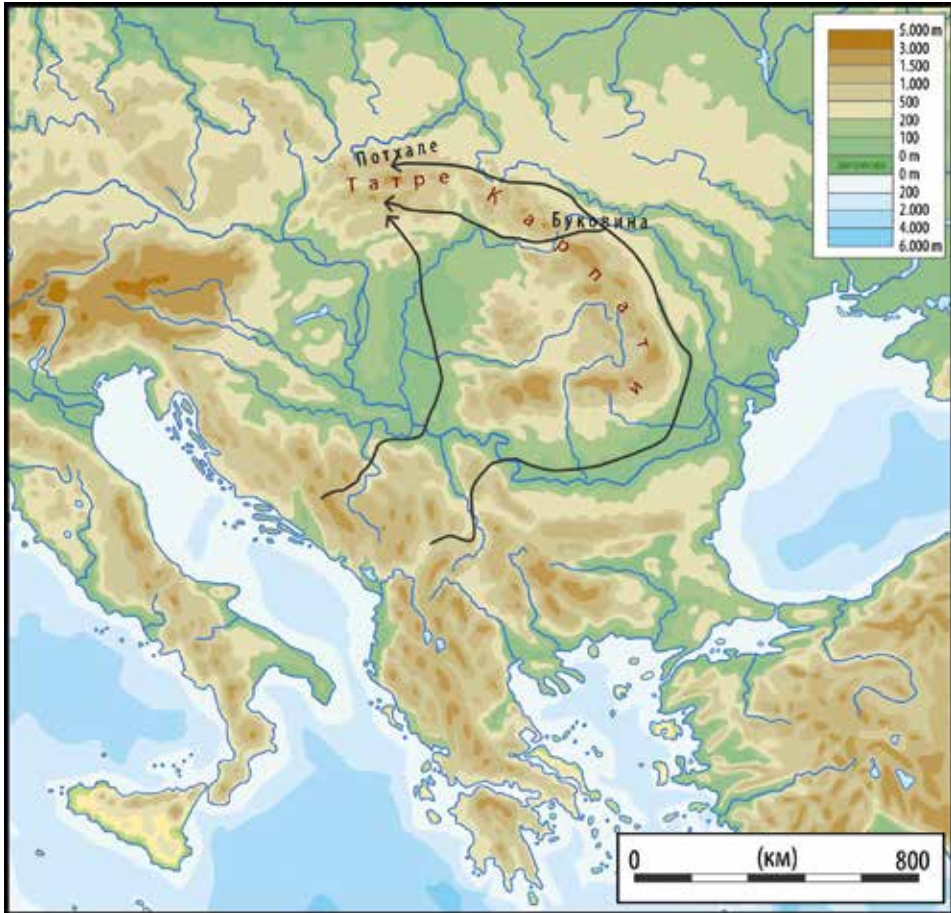
Ова етничка група изазвала је много расправа и полемика у пољској етнологији и историографији. Оно што се засигурно зна о њима јесте то да потичу с Балкана, а пољска наука назива их Власима,²⁴ односно поромањеним староседеоцима Балканског полуострва. Постепена колонизација високопланинских делова Румуније, Украјине, Словачке, Чешке и Пољске (пастирским) сточарским племенима с Балкана трајала је од XII до XVI века (Kłapyta 2013). Ове миграције донеле су у делове Пољске нову пастирску културу²⁵ и засигурно – нов језик. Једна од тих миграционих струја ишла је у XV веку преко Баната (в. карту 3).

²² Слободан превод Д. М.

²³ Потхале (Podhale) јесте регион који је смештен на крајњем југу Пољске, у подножју Татри.

²⁴ О термину *Влах/влах* треба рећи неколико детаља. Савремена хрватска пропаганда, на пример, покушава доказати да у турском делу Славоније у XVI веку није забележено присуство Срба, већ да су то у ствари били „православни Власи”, које су Турци довели из Старог Влаха, с Пештерске висоравни и планина око горње Дрине (Марковић 2002, 559–560). Овде би требало подсетити да „најобичнији назив за српске досељенике у Хрватску и Славонију током XVI. и XVII. века био је Власи (Valachi, Wallachen)” (Ивић 1922, 7). Мартин Брајковић, сењски бискуп с краја XVII века, у свом попису Лике и Крбаве из 1700. године католичко становништво на овим просторима назива Власима Буњевцима (Фајдић 2009, 91). Велики зналац и истраживач српске историје Милојко Веселиновић каже да је господа уз Јадранско море Загорце звала Власима, чиме су означавали прост српски народ: „Овај су назив наследили и Турци кад су дошли, а нарочито наши истурчени Босанци и Ерцеговци, да би се разликовали што више од своје браће хришћана зову их и данашњи дан *Власима* у погрдном и ружном значењу. Кад хоће ког Србина да нагрде, довољно им је да му кажу само: *Влах!* или *Влаше!* У истом значењу што и пашче” (Веселиновић 1888, 163). Турци се у својим пописима користе термином *влах* за православне Србе, избегавајући тиме употребу етнонима *Срби/Србин* да означе народ који је живео, на пример, у Старој Херцеговини или Старој Србији и који је био присиљен на миграције.

²⁵ Тако су, рецимо, ове миграције у нове планинске пределе пренеле дотад непознат начин живота, нпр. прављење сиришта, планинско овчарство, економску пастирску заједницу итд. Горали вековима уназад, па и дан-дanas, упражњавају балкански начин сточарења, тзв. трансхумацију, карактеристичан за српске ентитке просторе, пре свега за Херцеговину.

Карта 3. Миграције Срба у Пољску од XII до XVI века – урађено према Кларута 2013

Л. Малиновски у говору сточара Горала проналази неке речи румунског порекла или макар оне које су посредством румунског језика продрле у њихов говор.²⁶ Нејасно је, притом, како се у том романском наносу нашло мноштво старе пас-тирске лексике која „подсећа” на ону која потиче са српског језичког простора: нпр. *berka*, *byrka* = *бирка* ‘овца која бира храну’, *hotar* = *котар*, *koleba* = *колиба*, *kosar* = *кошар*, *kyrdel* = *крдо*, *mercha* = *мрцина*, *perć*, *pyrć* = *нрт(ина)*, *rokita* = *ракита*, *straga* = *струга* ‘ограђено место за овце на отвореном простору’ итд. У овом контексту треба поменути и лексику у говору исте етничке заједнице на тлу Буковине, регије између Румуније и Украјине: нпр. *lapawica* = *лапавица*,

²⁶ Пољски слависта Емил Калужњакки (Emil Kałużniacki) тврди да у пољским дијалектима „нема правих румунских речи” (Malinowski 1892, 17).

mliko = млеко, *bitka* = битка, *ujko* = ујко, *ujna* = ујна, *trina* = трина, *triešnia* = трешиња итд. (Greñ, Krasowska 2008). Најзад, на српско порекло поменутог етнонима – пољ. *Gorali* ‘горштакци’ – указује пољски историчар Вацлав Маћејовски (Wacław Maciejowski), говорећи о пољском именовању за шуму – *las*: „С ове стране Карпата, међу горштацима [*gorali*] Татри, а с оне стране, код Срба и Бугара, шума се зове гора” (Maciejowski 1865, 14).²⁷ Руски историчар и слависта Нил Попов, пишући о Горалима, каже: „Њихова игра (пљаска) одговара сасвим српском колу.²⁸ И ту је згодна прилика да Горал покаже своју окретност, своју јачину и брзину; ђипа високо, онда узме међу прсте тољагу (палку), на којој је швигар налик сикирици, па највећом брзином маше њоме изнад главе” (Попов 1882, 529). Пољски етнолингвисти, дијалектолози и етимолози имаће проблем да објасне откуд се у говору Горала нашао и искључиви српски херпетоним – *шарган*. Њега је Л. Малиновски сврстао у хунгаризме (Malinowski 1892, 25), будући да није имао увид у српске говоре, при чему је јасно да он тај свој став заснива на основу материјала који му је био доступан. Малиновски даје значење лексеме *szargan* ‘змај’ из ћешинског говора, у моравским говорима то је надимак, а *šarkan* ‘змај’; све ове потврде пореди с мађарским *sárkány* ‘змај’. Ћешин се налази на самом рубу подручја које насељавају Горали.

На стварно значење и право порекло лексеме *szargan/szarkan*, између осталог, наводи и горалска бајка *О бачу и шаркану* (*O bacy i szarkanie*) из околине словачког града Тренчина. Бајку је записао извесни Адолф Наке на основу приповедања једног Чеха, а објављена је на пољском језику. Записивач ове бајке ставља напомену код наслова у вези са значењем речи *szarkan* и *baca*, што јасно указује на то да пољским читаоцима оне нису биле познате: „Тако становници тренчинског краја зову неку огромну змију, чудовиште, нешто слично нашем змају; старешину пастира Горали на Татрама зову баса” (Naake 1862, 444). Овде је потребно рећи нешто подробније и о другој речи. *Речник пољских говора* лексему *baca* ‘овчарски пастир, овчар, током лета задужен за млађе пастире’ бележи једино на Татрама,

²⁷ Занимљиво је да се пореклом имена балканских Горала на једном месту бави и српски историчар Симеон Кончар: „У самоме Балкану живљаху Coralli и Bessi. Coralli именом својијем кажу, да су словенски Gorali, Gorali, Горштакци” (Кончар 1894, 506). РСАНУ има одредницу *горал* ‘горштак’, а као изворе наводи *Рјечник хрватско-талијански* (Парчић 1901) и *Рјечник илирскога и њемачкога језика* (Веселић 1853). Први речник нема одредницу *горал*, а потоњи има – ‘горанин’.

Још једна занимљива појединост: када је француски слависта Сипријен Робер (Cyprien Robert) на Француском колеџу (Collège de France) 1844. године од Адама Мицкјевича преузимао дужност професора словенских језика и књижевности, у приступном предавању, говорећи о својој потрази за првобитним словенским племеном, поменуо је, између осталих, и Горале, „чуваре националног карактера”, препознавши њихово право порекло: „Пошто сам најзад прешао Дунав, није ми требало дуго, да ту пронађем Козака из Украјине, Русина из Галиције, пољског карпатског Горанина и чешког судетског Горанина – једном речју – сва првобитна племена других словенских народа, дивно скоцентрисана у Илиру Балкана. Све што код осталих словенских народа живи још само у стању легенде и нејасног мита, још је у стању живог закона у тој непроменљивој и поетској Илирији. Није ли требало да закључим, да сам најзад додирнуо живу стеноу и земљу првог обликовања (словенске расе) и да су Срби Илирије заиста били најстарији међу Словенима?” (Луковић Пјановић 1993, 228).

²⁸ У питању је српска орска игра *пљескавице* или *пљаскавице*, која се игра у колу и у којој се играчи пљескају, чија је варијанта забележена у Боки (Врчевић 1889, 21). Веома наликује на игру *Сено, слама* – *зоб, зоб, зоб* (Ђорђевић 1907, 190).

с тим што даје и облик *bacza* [бача] ‘власник оваца, овчар’ (Karłowicz 1900). Петар Скок тврди да је *бач* ‘станар, планинар, главар пастирског стана у планини’ балканска реч која је преко румунских²⁹ номадских пастира прешла преко Карпата те да се не може знати ко ју је од кога посудио (Скок 1971, I, 85).

Овај пастирски термин, међутим, у облику *бач* широко је распрострањен на српској језичкој територији: у тимочком говору ‘сваки власник оваца у бачији’ (одатле *бачар*, *бачева*, *бачија*, *бачиште*, *бачијиште*) (Динић 2008), у пиротском ‘старешина овчара који чувају млечне овце (и козе) на испашаи, одговоран за стоку и за људе’ (одатле *бачева*, *бачија*, *бачијар*, *бачијарџи*, *бачијиште*, *бачиџи*, *бачује*) (Златковић 2014), у лужничком ‘главни пастир у групи пастира који чувају буљук оваца на испашаи’ (одатле *бачевина*, *бачија*, *бачијар*, *бачијарџи*, *бачијџи*, *бачиште*, *бачује*) (Ћирић 2018), у пастирској терминологији југоисточне Србије ‘радник на бачији који прерађује млеко’ (одатле *бачар*, *бачева*, *бачеож*, *бачија*, *бачијар*, *бачијарење*, *бачује*) (Богдановић 2019), док изведеницу *бачија* познају и говор Качера (Петровић, Капустина 2011), косовскометохијски говори (Елезовић 1932), војвођански (Чакан 2017), говори источне Херцеговине (Марић 2021) итд. Филозоф и писац Бошко Петровић каже да етимологија топонима *Бач* у Бачкој доказује да су на том месту од давнина живели Словени:

У Србији и Старој Србији се и данас употребљава реч бач место пастир, бачило за велики чопор оваца. Према етимологији те речи смемо, дакле, тврдити, да су на том месту, где је данас Бач, живели у стара времена словенски пастири, ту су им били и обори и торови, те су по својим пастирским торовима дали име Бач. Ту је била зацело стара словенска насебина. [...] Најстарији докуменат у ком се спомиње Бач јесте из год. 1094. Према томе ти Словени, који су основали то место и име му дали, живели су ту у доба пре 1094. год. [...] Но једно се ипак за извесно сме тврдити, да, од кад се зна за српско име, од то доба живе Срби у Бачу (Петровић 1911, 171).

Хрватски ономастичар Валентин Путанец смешта прво помињање овог насеља у VI век и каже да је „*Бач* врло старо насеље, које је с тим називом забиљежено 300 година прије доласка Маџара у Панонску низију, управо већ године 535” (Путанец 1987, 51), у препису Јустинијанове наредбе, када се помиње у облику *Baciensi*. В. Путанец мисли да је у оригиналу стајало *Bagacensi*, зато што се сличан облик јавља касније, и да је топоним *Бач* настао од дужег облика *Багачин*, а не обрнуто.³⁰ Он своју тврдњу поткрепљује облицима који су записани у XII веку и који нису прецизно убицирани: *Bakasin* и *Pagatzion*, што га све заједно наводи на закључак да топоним *Бач* потиче – како он каже – од свесловенског *bagno* ‘мочвара’, не тражећи порекло овог ојконима у пастирској терминологији нити га повезујући

²⁹ Овде је појам *румунски* (~ *језик*, ~ *народ*) веома упитан будући да је тек након настанка комплексне мешавине која се назива *румунски језик* настао и сам румунски народ (Ђуvara 2004, 13). Велики проценат румунских речи има управо словенску основу (Петровић 2021, 162).

³⁰ Ово своје мишљење илуструје примерима у Бачкој са суфиксом *-ин*: *Апатин*, *Ђурђин*, *Темерин*, *Мошорин*, *Култин* итд., при чему, рецимо, није у обзир узео сличност облика *Baciensi* с топонимом у Срему – *Бачинци*, који се налази недалеко од Бача.

с другима исте основе на српском језичком простору (нпр. *Бачевица*, *Бачевци*, *Бачија*, *Бачевиште*, *Бачинац*, *Бачинци*³¹ итд.).

Двадесетак километара југоисточно од Битоља, данас уза саму границу између Северне Македоније и Грчке, налази се село истог назива – *Бач*. Српски антропогеограф Јован Трифуноски каже да је име овог села српска реч и да „потиче од речи *бачија*, имена пастирског стана” (Трифуноски 1998, 105). О овом ојкониму и самом апелативу П. Скок је раније говорио нешто другачије, пишући о топонимастици јужне Србије:

Назив ми изгледа да је у вези са називом *бачило*³² који, како смо видели, врло често означава терене у планини. Како Бач није планинско насеље, ваља назив *Бач* тумачити као адјектив на -*јь* од *бач* 'Senner', главни чобан рум. *bacîi*, реч која ће по свој прилици бити илиро-трачкога порекла [...]. Али би се могло радити и о неком протобугарском називу који би се могао упоређивати са *Бач*, одакле име земље *Бачка*, мађарски *Bács*, назив који се доводи у везу са старо-турским *baça* 'eine würde'. Значење назива *Бач* било би место, посед који припада некоме бачу или некој протобугарској части (Скок 1933, 213).

Нешто касније Скок је кориговао своја размишљања у вези с топонимом *Бач* и у Бачкој и у Пелагонијској котлини код Битоља, доведши у везу овај ојконим с личним именом, а не с општом речи, уз другачији поглед на њено порекло: „*Báč* је аварска (= печењешка или куманска) реч. Бач и Бачка објашњавају нам најстарију историју Словена. Становништво жупа је словенско, а заповедник њеног града Аварин” (Скок 1939, 109).

Ни Бач у Бачкој нити Бач код Битоља нису планинска насеља, па опет оба носе назив који је у вези с пастирима. Свака даља повезивања с протобугарским или прототурским наслеђем ове речи чине се тешко прихватљива, пре свега ако се у обзир узму и старина, и географска распрострањеност, и творбена продуктивност лексеме *бач* у српском језику и топонимији.³³ Најјасније о томе говори Ћ. Даничић, који мисли да ова реч није ни румунског, ни мађарског, нити турског порекла, већ да је у тим језицима њено порекло словенско те да долази од корена **bha*- 'ударати, силно бити, јако бити, старјешовати', а да је наставак исти као у хипокористцима

³¹ Чешки академик Хана Скалова (1897–1965, Hana Skalová), која се бавила историјском географијом, забележила је у близини данашњег Магдебурга у Немачкој насеље *Бачиници* (Skalová 1965, 14).

³² Фоклориста Марко Цепенков, родом из Прилепа, кога је бугарска пропаганда пригрлила бугарској науци и култури, забележио је у Прилепу пословицу *Со една овца бачило не бидуат* (Цепенков 1891, 246).

³³ У данашњој Северној Македонији код Кичева налази се село *Бачишта*, западно од Демир Хисара, на Плакенској планини, један локалитет назива се *Старо бачило*, док источно од Демир Хисара, код села Суводола, постоје остаци средњовековног насеља који се називају *Бачилиште*; уосталом, у целој Северној Македонији има много потеса с именом *Бачилиште*. У западној Бугарској, надомак Разлога, налази се насеље *Бачево*. Код села Скочине у општини Вучитрн на Косову и Метохији смештено је село *Бачка*. Истоимено село постоји и на Гори у општини Драгаш; недалеко одатле *Врбничка бачила* и *Журска бачила*. Два села – једно у Славонији, друго близу Крушевца – носе назив *Бачевац*, код Ваљева *Бачевци*, код Црне Реке *Бачевица*. У Конавлима је смештено село *Бачев До*, у Славонији *Бачин До*, код Костајнице *Бачин*, код Јагодине *Бачина*, у Срему *Бачинци*. У Топличком округу села *Бачић* и *Бачиновци* итд.

Михоч, Радич, Бучо (РЈАЗУ). У светлу овог тумачења треба упоредити у санскрту *bhāga* (од корена *bhag*) – у Ригведи и Ајурведи – ‘заштитник, господ’ > срп. *бог* или санскрт. *bhatta/bhattāra* ‘господар’ (Никић 2020), док је основно значење *bhāga* ‘давалац, онај који је милостив’.³⁴ Сме ли се онда тврдити да је и *бач(а)* – поред *шарган/шаркан* – српска реч?³⁵

У бајци *О бачу и шаркану* говори се о једном бачу који је у планини чувао овце.³⁶

Једнога дана у јесен, у време када змије иду у земљу да спавају, бач је, одмарајући се, испред себе угледао мноштво змија које су допузале до једне стене. Када су змије дошле до стене, свака змија је на свој жалац³⁷ узела по једну травку која је ту расла и њоме дотакла стену. Стена се отвори и змије, једна по једна, нестадоше у шупљини. Бач је устао, наредио свом псу Дунаву³⁸ да чува овце и рекао себи да мора видети која је то трава и куда су змије отишле. Узео је непознату травку, њоме дотакао стену, која се отвори, и коракнуо у пећину.

Зидови пећине блистали су од сребра и злата. На средини пећине налазио се златни сто, а на столу склупчана огромна стара змија. Око стола су биле све змије, спавале су. По-

³⁴ А. Лома износи поставку да се реч *бог* „првобитно употребљавала у значењу ‘удела, среће, богатства’ које још чува у неким својим изведеницама. Она је по пореклу изведеница од праие. глаголског корена **bhag-* ‘доделити, добити у део’ и могла је имати и пасивно и активно значење. У ведској религији *bhaga-* значи као апелатив ‘удео, благостање, имање, посед, срећа’, а као лично име означава бога уделитеља среће и благостања” (Лома 2005, 22). Према његовим речима, у индоевропским језицима реч *бог* има и значење ‘господар’, а ово значење дошло је касније под иранским утицајем. У *Санскртско-српском речнику* стоји такође да је *bhāga* име божанства који доноси благостање и љубав (Никић 2020, 706).

³⁵ Можда би у везу с овом лексемом требало довести и значења речи *бѣшѣ* (одатле *бѣшѣтина*) ‘отац, родитељ; старији сродник; старешина у манастиру Хиландару’ и *бѣна* ‘старији брат; отац, свекар, девер’, могуће и *бѣша* ‘свекар’.

³⁶ Прилагођен и скраћен превод Д. М.

³⁷ У оригиналном тексту стоји *žqđlo*, лексема која у пољском језику означава жаоку/жалац осе. Може, међутим, имати и значење ‘змијски језик’, јер се верује да у себи садржи отров (SW 1927). И у српским дијалектима постоји исто значење речи *жалац* и исто веровање, нпр. у говору Црне Траве (*Змија у жалац држи отров*) (Стојановић 2010), Каменице код Ниша (Јовановић 2004), у Срему („Он [народ – прим. Д.М.] знаде, да змија има зубе, али му није познато, да уједа њима, већ тврди то за реп и језик, који у Сријему зову *жалац*, јер њиме змија тобоже бодје, као пчела својим жалцем”) (Хирц 1897, 298). Овде треба напоменути да у Срему није забележено присуство врсте *V. ammodytes*, већ само *V. berus* (Tomović et al. 2019). У српском народу се верује да змија „оним ‘рчавастим’ језиком, што њиме ‘сикће’ кад је ко нападне, уједа, и да у том ‘рчавастом’ језику има жалац па кад уједе кога, она остави тај ‘жалац’ те за то веле не може више него једанпут да уједе” (Милојевић 1884, 311).

³⁸ Занимљиво је помињање *Дунава* (*Dunaj*) као имена псу. Тренчин је удаљен од Братиславе преко сто километара, а од словачко-мађарске границе, где Дунав раздваја две државе – још више. Назив ове реке често се помиње у народном стваралаштву Словена, а хидроним *Дунав/Дунај* (облик са -в је српски) ушао је и у антропонимијске основе већине словенских народа: „С обзиром на то да се у народном стваралаштву и митологији говори о Дунаву од граница јужних Словена у северној Грчкој па до северних Словена на Оњешком језеру, може се основано претпоставити да је *Дунав* унет у словенско духовно биће у давно време када је још постојала јака повезаност словенских племена. Све су ово довољно јаки докази да је лично име *Дунав/Дунај* било познато у прасловенској заједници и припадало општесловенском антропонимијском фонду. Поред многобројних и ово може бити важан податак за поткрепљење хипотезе да словенске миграције нису ишле само од Дунава ка југу, на Балкан, него и од Дунава ка северу” (Грковић 1985, 104).

што је мало разгледао пећину, која му се допала, бач се сетио својих оваца и пожелео да оде. Стена се затворила за њим и он није знао како да изађе. Пошто није могао изаћи, одлучио је да спава. Умотао се у гуњ,³⁹ легао на земљу и заспао. Пробудили су га бука и шуштање. Мислио је да спава у колиби.⁴⁰ Мноштво змија је гмизало око златног стола и питало стару змију: „Је ли време?” Након неког времена стара змија каза: „Време је!”, сиђе са стола и отпуза према излазу из пећине. Све змије пођоше за њом. Утом усташе и бач те крену за њима. Стара змија је додирнула стеноу, она се отвори и све змије изађоше из пећине. Покушао је и бач, али се стена затвори пред њим. Велика змија му сикћући рече да мора остати у пећини. Тада јој бач закука да има овце и злу жену код куће. Змија му одговори да ће га пустити ако се три пута закуне да ником неће рећи где је био и како је ушао у пећину. Бач то и учини. Када је стара змија пустила бача из пећине, запретила му је: „Ако не одржиш реч – тешко теби!”

Бачу су ноге заклецале када је схватио да се променило годишње доба: уместо јесени било је – пролеће. Бач је запомагао идући према својој колиби: „Целу зиму сам преспавао у камену! Где су моје овце? Шта ће моја жена рећи?” Угледао је своју жену, али пошто није био довољно спреман за њене грдње, сакри се у кошару.⁴¹ Док је седео у кошари, дође његовој жени леп човек и упита је где јој је муж. Жена је заплакала и рекла како је њен муж у јесен отерао овце у планину и више се није вратио, а да је пас Дунав дотерао овце. Она мисли да су га вукови појели, а босорке⁴² кости развукле. Утом је бач викнуо жени да не плаче, да је жив, да је преспавао зиму у кошари. Када га је чула, жена је одмах престала да плаче и почела да га проклиње како је неспособан. Рекла му је како је овце препустио божјој вољи и спавао целу зиму као гмизавац. Бач је схватио да жена има право, али није могао рећи шта му се догодило. Ћутао је. Лепи господин рече жени да бач није преспавао зиму у кошари, те му обећа много новца ако каже где је био.

Када се жена смирила и отишла, лепи човек је узео своје право обличје. Бач је препознао чаробњака с планине: имао је треће око на челу. Плашио га се више него своје жене. Чаробњак га упита где је био, шта је видео. Бач се бојао и старе змије и троког чаробњака. Када га је чаробњак строгим гласом трећи пут питао где је био, бач је заборавио на своју заклетву. Рекао је где је био и како је ушао у пећину. Чаробњак је бачу наредио да му покаже и стеноу и травку. Када су стигли до стене, бач је откинуо травку и залепио ју је за стеноу, која се отвори. Чаробњак није желео да бач уђе у пећину, него извади неку књигу и поче да чита. Бач пребледе. Одједном се земља затресе, иза стене се зачу шиштање, па звиждук, и из пећине изађе жестоки шаркан у кога се претворила стара змија. Ватра му је избијала из уста, а глава му је била огромна. Репом је махао на све стране и кидао

³⁹ О балканском пореклу ове бајке сведочи и лексема *гуњ* (*gunie*), која означава стари горњи део ношње Јужних Словена, а њена употреба, према П. Скоку, могла би се свести искључиво на Балкан. У *Речнику полских говора* једно од значења речи *gunie* јесте и ‘горалски капут’ (Karłowicz 1901).

⁴⁰ Овде је аутор ставио напомену у којој објашњава шта је *колиба*: Горали у Татрама колибом зову склониште које пастири праве за време паше (Naake 1862, 445). Ово појашњење указује на то да је полским читаоцима било непознато ово значење, које се подудара са стањем у српским дијалектима.

⁴¹ У ауторовој напмени каже се да је *кошара* (*koszar*) ограда која окружује овце (Naake 1862, 446). Ово је још једна реч за коју је аутор дао додатно појашњење; она је такође типична за српску пастирску терминологију.

⁴² *Босорка* (< мађ. *boszorka*) ‘вештица’.

дрвеће. Чаробњак је рекао бачу да му набаци омчу око врата, пружајући му неки појас и не скидајући поглед с књиге. Бач је узео појас, али се плашио да приђе шаркану. Учинио је то тек када му је чаробњак подвикнуо више пута. Али тешко бачу! Шаркан се подвукао под њега и пре него што је могао било шта да смисли, седео је на шаркановим леђима. Змај је полетео с њим изнад шума и планина високо и далеко. Одједном је пао мрак и једина светлост била је ватра која је шикљала из шарканових уста и очију. Земља се тресла, камење се обрушавало. Шаркан је бесно махао репом ломећи све око себе. Био је то ужас над ужасима: бач је био напола мртав. Шарканов бес се смањивао, а бач је схватио своју грешку. Но то није било довољно, шаркан је хтео још строже да га казни. Уздигао се шаркан високо у небо све док бач није видео ништа осим сунца, звезда и облака. И тако су висили у ваздуху. Бач није знао шта да ради те пусти горке сузе. Молио је шаркана да се спусти на земљу. Камен би се сажалио над јадним бачом, али не и шаркан. Одједном је до бачових ушију допро глас шеве. Бач се обрадова. Када се птичица приближила, бач је замоли да одлети код Бога и да затражи његову помоћ. Шева је долетела до небеског оца и саопштила му бачову молбу. Бог се сажали над бачом, написа нешто златом на лист брезе, стави лист шеви у кљун и нареди јој да га баци на шарканову главу. Шева то и уради и за трен ока су и шаркан и бач слетели на земљу. Када је бач дошао себи, схватио је да седи код своје колибе и гледа у Дунава који чува овце. На врби је стајала зелентарка.⁴³

Бајка *О бачу и шаркану* повезује две врсте старешина: једног пастирског, другог змијског. Велика стара змија представља поглавара змија који се претвара у змаја. Тај мотив веома је чест у српском предању. Тихомир Ђорђевић у Мачви и Далмацији бележи веровање да је змај змијски цар (Ђорђевић 1958, 109) и да змије не завршавају смрћу, већ постају змајеви, док у Пољцима, Конавлима и околини Лесковца, на пример, змија постаје змај када наврши одређен број година (Ђорђевић 1958, 117–118). У српској народној традицији ретко се јављају прави змајеви: „Њима би по изгледу били најближи змајеви-змије” (Кулишић и др. 1970, 142). Змај је само последња фаза у животу змије: „По предању, змај је такође змија, али то је њен следећи, васкрсли облик; то је змија која се после 300 (или колико је већ предање одредило) година претвара у змаја као виши стадијум” (Богдановић 2007, 526). Змија и змај тесно су повезани у словенској митологији. Змај као измишљено створење има симболику животиње која је у вези са змијом. Не само да су њихови називи слични, готово исти, него их повезују и митолошка веровања (Гура 2005, 208). Прихватањем хришћанства Словени су стекли представу о змији као оличењу ђавола или ђаволског створа, што је касније утицало на то да се и сва веровања у вези с opakим гмизавцем пренесу на змаја.

Осмотомни *Речник пољског језика* такође бележи лексему *szargan* 1. ‘ђаво’, 2. ‘змај’, која се доводи у везу с моравским словачким *szarkan*, што – према ауторима – потиче из мађарског језика (SW 1915). Међу Кашубима⁴⁴ на северу Пољске (пет села педесетак километара западно од Гдањска) забележена је исто тако ова

⁴³ У питању је врста птице певачице *Carduelis chloris*.

⁴⁴ Кашуби су потомци Поморјана, старог словенског племена које је насељавало Померанију, историјску област северозападне средње Европе.

реч – *šargan*, чија су значења 1. ‘одрпанац’, 2. ‘несташно дете’ и 3. ‘зао дух’ (Sychta 1972). Моравски дијалекатски речник (František 1906) бележи реч *šargan* у значењу ‘одрпанац’, дакле као у кашупским говорима, док је *šarkan* ‘змај’. Етнолингвиста Рената Дзвигол тврди да је *шарган* кашупски назив за ђавола, а као пример наводи управо овај запис етнолога и лингвисте Бернарда Сихте и *Речник пољских говора* (Dźwigoł 2004, 132). У овом речнику, међутим, нема кашупских потврда. Прва два значења у кашупским селима вероватно треба довести у везу с пољским глаголом *szargać* ‘упрљати, уништити’ [уп. срп. *српгати* ‘силом одвојити; ишчупати; покварити’] одакле је изведено *szarganiec* ‘крпа’, *szarganica* ‘стари одрпани гуњ [код Горала]’, *szarganka* ‘отрцана девојка’ итд. Треће значење кашупског *šargan* може се повезати са стањем у горалским говорима (змија > змај > зао дух, демон, ђаво), а можда би и друго значење могло бити пренесено одатле [уп. срп. прен. *ђаво* ‘живахно, несташно створење’]. Код Иновроцлава у Пољској, у којем живе и припадници кашупског народа, у Кујавско-поморском војводству, налази се село Божејовице, где је 1933. године рођен пољски писац Мјечислав Шарган (Mieczysław Szargan). Ово презиме такође се доводи у везу с глаголом *szargać*. Чешки писац и историчар Антонин Котик (Antonín Kotík) у својој монографији о чешким презименима, расправљајући о суфиксу *-ан*, под презименом *Шархан* наводи да то потиче од *trhan* ‘(по)трган’, а у тај контекст ставља и лексеме *шарган* и *шаркан* ‘змај’, те тврди да је с појмом *змај* спојен и појам *тргати*, *расстргати*, али не појашњава како (Kotík 1894, 114).

Пољски слависта Роберт Волош (Robert Wołosz), пишући о мађарским речима у пољском језику, између осталог налази дијалекатски облик *szargun* ‘змај’, за који каже да га пољски речници не бележе, већ га је пронашао у једном раду о мађарским лексичким упливима у пољски језик из 1936. године (Wołosz 1989, 305). Такође Волош даје ћешински запис Л. Малиновског *szargan*, а у овај контекст ставља и, како каже, познату бајку *О бачу и шаркану*. Ту се аутор пита је ли ова реч забележена у пољском пре XIX века. Он повезује овај пољски дијалектизам с мађарским *sárkány* ‘змај’, такође и ‘гром’, те каже да је та реч давно значила ‘врста змије, рибе итд.’. Према Р. Волошу, у мађарском језику та реч се налази од XIV, а у локалним говорима већ од XII века. Тврди да поменута лексема долази из старотурског (вероватно чувашког) **šaraqan*, **šarqan*, што пореди с кипчачким⁴⁵ *sazayan*, односно османским *sazağan* ‘змај; велика змија’. С мађарским такође стоји словачко *šarkan*, украјинско закарпатско *šarkan*, румунско *șarcán* – свуда са значењем ‘змај’. Такође Волош наводи и белешку Л. Малиновског из моравских говора – *šargan* ‘надимак’. Пољски слависта очито није био упознат са изворним српским називом за поскока – *шарган*.

Нејасно је, такође, како се лексема *шарган* појавила у анализама руског синолога и турколога Јурија Зујева (Юрий Зуев), који владарску титулу *шарукан* ‘змај’ средњовековног племена Тухси објашњава везом са *шарганом*. Тухси су били племе изумрлог средњотуркијског језика који су насељавали Казахстан. Симбол овог племена био је змај, чији се симбол налазио и на њиховим новчићима (Зуев 2002,

⁴⁵ Кипчачки језици јесу огранак туркијских језика којим се говори у средњој Азији. Постоје његови трагови и у источној Европи (Украјина, Русија) и Турској.

156). У руским хроникама остала је забележена ономастика кипчаско-куманског порекла, где се, између осталог, налази име кнеза *Шарукана*: „Шарукан (< Шарган ‘Змај’, цар света мрака) – име куманског кнеза, поглавара династије Шаруканида” (Зуев 2002, 259). Шаруканов град је, између осталог, носио и име – *Змијев* (Зуев 2002, 156). Аутор, нажалост, не даје никакве податке о томе одакле је преузео лексему *шарган* и њено значење, нити се на основу неког другог показатеља може сазнати извор његовог тумачења и веза са сазвучним обликом *шарукан*. Можда овај његов податак потиче из рада украјинског оријенталисте Омељана Прицака, који антропоним *Шарукан* заснива на наводном протобугарском **šārkān* ‘змија; змај’ (Pritsak 1976, 28), са чиме се не слаже Р. Милер, који каже да иницијална морфема у овом сложеном имену може да се схвати као рефлекс протоалтајског **si, ār* ‘побелети, посветлети, пожутети’, у чувашком *šur-* ‘побелети’ итд. (Miller 2000, 70). Слависта Радмило Маројевић староруски топоним *Šarukań* (= *Шарукањ*, изведен помоћу форманта *-jъ*) тумачи као „поименичени посесивни придев од половачког⁴⁶ имена *Šarukanъ*”, које је потврђено у староруским споменицима с почетка XII века (Маројевић 1985, 25). Оно што се сазнаје из анализе Р. Маројевића јесте да топоним *Шарукањ* „има потпуно словенску творбену структуру, иако је његова творбена база турско (половачко) лично име. Свој модел именовања градова Словени су применили и у називу града половачког феудалца” (Маројевић 1985: 25–26), али нема податка, нажалост, о пореклу тога имена.

Миграцијама српских сточарских племена из Старе Херцеговине, Старог Влаха и Старе Србије у периоду од XII до XVI века херпетоним *шарган* ‘*Vipera ammodytes*’ преко Баната и Буковине доспео је на простор Татри, где су опстали као етничка скупина која је у науци позната под именом Горали. Временом је тамо ова лексема променила и облик (> *шаркан*) и значење (‘змај’ – мистификовањем изгледа шаргана као страшне рогате змије која скаче), те се као таква проширила по околним говорима. Варијанта *шаркан* могла је настати још на Балканском полуострву, док је семантички преображај уследио због тога што поменута врста змије не живи у овом делу Карпата.⁴⁷ Ова промена утицала је и на нека народна веровања у многим културама. Постоје наговештаји да је српски народ на простору Барање (у данашњој Мађарској) знао за херпетоним *шарган* још пре доласка угарских племена у Панонску низију, те да је језички утицај на мађарске говоре могао наступити преко двеју грана словенских језика: јужнословенске, тј. српске (примарни) и западнословенске (секундарни). Тако је настао мађаризовани облик *шаркањ*. Све теорије о тзв. прототурском пореклу ове лексеме у мађарском језику и његовом утицају на западнословенске језике немају основа. Занимљиво је да нико од етимолога није поменуо српске језичке упливе нити се упознао са стањем у српском културном наслеђу, као ни са српском ономастиком (херпетонимијом, антропонимијом

⁴⁶ Руси Кумане називају Половцима.

⁴⁷ Поскока има само на југозападним обронцима румунског дела Карпата.

и топонимијом). На везу Горала са Србима ипак указују неки страни историчари и слависти. Многе појединости овде изнете само овлаш расветљавају ову неправедно запостављену заједницу пастира у српској науци и култури.

Литература

- Андрејић Ж. [Andrejić Ž.] (1999), *Витезови реда Змаја [Vitezovi reda Zmaja]*, Рача – Београд.
- Бикић В. [Bikić V.] (2010), *Византијски накит у Србији [Vizantijski nakit u Srbiji]*, Београд.
- Богдановић Н. [Bogdanović N.] (2007), *Змијски речник југоисточне Србије [Zmijski rečnik jugoistočne Srbije]*, „Српски дијалектолошки зборник“, књ. LIV, с. 521–547.
- Богдановић Н. [Bogdanović N.] (2019), *Пастирски речник југоисточне Србије [Pastirski rečnik jugoistočne Srbije]*, „Српски дијалектолошки зборник“, књ. LXVI/2, с. 637–739.
- Бонифачић А. [Bonifačić A.] (1950), *Бит хете као богови [Bit ćete kao bogovi]*, Буенос Аирес.
- Веселиновић М. [Veselinović M.] (1888), *Срби у Македонији и јужној Старој Србији [Srbi u Mačedoniji i južnoj Staroj Srbiji]*, Српство, бр. 20, с. 153–155, бр. 21, стр. 161–165, бр. 22, стр. 169–172, бр. 23, стр. 177–179, Београд.
- Веселић Р. [Veselić R.] (1853), *Рјечник илирскога и њемачкога језика [Rječnik ilirskoga i njemačkoga jezika]*, Беч.
- Војводинашуме [Vojvodinašume] (2020), *План управљања Специјалним резерватом природе „Горње Подунавље“ [Plan upravljanja Specijalnim rezervatom prirode „Gornje Podunavlje“]*, Сомбор – Петроварадин.
- Врчевић В. [Vrčević V.] (1889), *Српске народне игре [Srpske narodne igre]*, Дубровник.
- Грковић М. [Grković M.] (1985), *Прилог проучавању прасловенске антропонимije. Лично име Дунав [Prilog proučavanju praslovenske antroponimije. Lično ime Dunav]*, „Ономатолошки прилози“, VI, с. 101–104.
- Гура А. [Gura A.] (2005), *Симболика животиња у словенској народној традицији [Simbolika životinja u slovenskoj narodnoj tradiciji]*, Београд.
- Даничић Ђ. [Daničić Đ.] (1864), *Рјечник из књижевних старина српских [Rječnik iz književnih starina srpskih]*, Београд.
- Дегмеџић И. [Degmedžić I.] (1977), *Цар Мануел Комнен у Пожеги [Car Manuel Komnen u Požegi]*, „Вјесник Музеја Пожешке котлине“, 1, с. 75–82.
- Детелић М. [Detelić M.] (2009), *Епска хидронимија [Epska hidronimija]*, „Ономатолошки прилози“, XIX–XX, с. 449–521.
- Детелић М. [Detelić M.] (2013), *Епски бунари [Epski bunari]*, „Aquatica – књижевност и култура“, 122, с. 213–229.
- Динић Ј. [Dinić J.] (2008), *Тимочки дијалекатски речник [Timočki dijalekatski rečnik]*, Београд.
- Ђорђевић Т. Р. [Đorđević T. R.] (1907), *Српске народне игре [Srpske narodne igre]*, књ. I, „Српски етнографски зборник“, књ. 9, Београд.
- Ђорђевић Т. Р. [Đorđević T. R.] (1958), *Природа у веровању и предању нашега народа [Priroda u verovanju i predanju našega naroda]*, књ. II, „Српски етнографски зборник“, књ. LXXII, Живот и обичаји народни, књ. 33, Београд.
- Ђорђић П. [Đorđić P.] (1990), *Историја српске ћирилице [Istorija srpske cirilice]*, Београд.

- Ђувара Њ. [Ђувара Њ.] (2004), *Кратка историја Румуна за младе* [Kratka istorija Rumuna za mlade], Нови Сад.
- Елезовић Г. [Elezović G.] (1932, 1935), *Речник косовско-метохиског дијалекта* [Rečnik kosovsko-metohiskog dijalekta], свеска прва 1932, свеска друга 1935.
- Зечевић С. [Zečević S.] (2007), *Митска бића српских предања* [Mitska bića srpskih predanja], Београд.
- Златковић Д. [Zlatković D.] (2014), *Речник пиротског говора* [Rečnik pirotskog govora], Београд.
- Зуев Ю. А. (2002), *Ранние тюрки: очерки истории и идеологии*, Алматы.
- Ивић А. [Ivić A.] (1922), *О српском и хрватском имену* [O srpskom i hrvatskom imenu], Београд.
- Ивић А. [Ivić A.] (1929), *Историја Срба у Војводини* [Istorija Srba u Vojvodini], Нови Сад.
- Јаћимовић М., Петровић Д. [Jaćimović M, Petrović D.] (2003), *Ономастика Качера* [Onomastika Kačera], Београд.
- Јовановић В. [Jovanović V.] (2004), *Речник села Каменице код Ниша* [Rečnik sela Kamenice kod Niša], „Српски дијалектолошки зборник“, књ. LI, с. 313–688.
- Клајн И. [Klajn I.] (2003), *Творба речи у савременом српском језику* [Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku], други део: Суфиксација и конверзија, Београд.
- Клајн И., Шипка М. [Klajn I., Šipka M.] (2006), *Велики речник страних речи и израза* [Veliki rečnik stranih reči i izraza], Нови Сад.
- Кончар С. [Končar S.] (1894), *Прадомовина Срба* [Pradomovina Srba], наставак, „Стражилово“, 32, с. 504–507.
- Кулишић Ш., Петровић П. Ж., Пантелић Н. [Kulišić Š., Petrović P. Ž., Pantelić N.] (1970), *Српски митолошки речник*, Београд 1970.
- Лома А. [Loma A.] (2003), *Пролећна рика дивљег бика* [Prolećna rika divljeg bika], „Колубара, велики народни календар за просту 2003“, књ. 13, с. 109–113.
- Лома А. [Loma A.] (2005), *Стара словенска религија: један лични поглед из компаративног угла* [Stara slovenska religija: jedan lični pogled iz komparativnog ugla], „Зборник Матице српске за књижевност и језик“, књ. LIII, св. 1–3, с. 9–27.
- Луковић Пјановић О. [Luković Pjanović O.] (1993), *Срби... народ најстарији* [Srbi... narod najstariji], Београд.
- Марић Н. [Marić N.] (2021), *Рјечник источнохерцеговачких матичних говора* [Rječnik istočnohercegovačkih matičnih govora], Требиње.
- Марковић М. [Marković M.] (2002), *Славонија: повијест насеља и подријетло становништва* [Slavonija: povijest naselja i podrijetlo stanovništva], Загреб.
- Маројевић Р. [Marojević R.] (1985), *Прилози творбено-семантичкој реконструкцији староруских топонима* [Prilozi tvorbeno-semantičkoj rekonstrukciji staroruskih toponima], „Ономатолошки прилози“, VI, с. 21–58.
- Махуља И. [Mahulja I.] (2006), *Рјечник омишаљског говора* [Rječnik omišaljskoga govora], Ријека – Омишаљ.
- Милојевић Ж. Ј. [Milojević Ž. J.] (1884), *О змији* [O zmiji], „Учитель“, бр. 20, Београд, с. 310–311.
- Милошевић Д. [Milošević D.] (1990), *Накит од XII до XV века из збирке Народног музеја* [Nakit od XII do XV veka iz zbirke Narodnog muzeja], Београд.
- Михандић С. [Mihandžić S.] (1937), *Барања од најстаријих времена до данас* [Baranja od najstarijih vremena do danas], Нови Сад.

- Московљевић М. [Moskovljević M.] (1990), *Речник савременог српскохрватског књижевног језика* [Rečnik savremenog srpskohrvatskog književnog jezika], Београд.
- Никић М. [Nikić M.] (2020), *Санскртско-српски речник* [Sanskrtско-srpski rečnik], Нови Сад.
- Николић Б. [Nikolić B.] (1966), *Маџвански говор* [Mačvanski govor], „Српски дијалектолошки зборник“, XVI, Београд.
- Парчић Д. А. [Parčić D. A.] (1901), *Рјечник хрватско-талијански* [Rječnik hrvatsko-talijanski], треће поправљено и помножено издање, Задар.
- Петровић Б. [Petrović B.] (1911), *О култури староседелаца Срба у Угарској* [O kulturi starosedelaca Srba u Vojvodini], III, „Бранково коло“, бр. 11, с. 170–172.
- Петровић С. [Petrović S.] (1999), *Српска митологија* [Srpska mitologija], I, Ниш.
- Петровић В. [Petrović V.] (2013), *Зоонимски систем села Миљевићи код Пријеполја* [Zoonimski sistem sela Miljevići kod Prijepolja], „Годишњак за српски језик“, бр. 13, с. 413–425.
- Петровић Д. [Petrović D.] (2021), *Прасрби* [Prasrbi], Београд.
- Петровић Д., Капустина Ј. [Petrović D., Kapustina J.] (2011), *Из лексики Качера* [Iz leksike Kačera], „Српски дијалектолошки зборник“, LVIII.
- Пилипенко Г. [Pilipenko G.] (2019), *Унгаризми в лексики традиционной культуры у прекмурских и порабских словенцев*, „Jezikoslovni zapiski“, с. 7–34.
- Попов Н. [Popov N.] (1882), *Руске насеобине по источним Карпатима* [Ruske naseobine po istočnim Karpatima], наставак, „Јавор“, бр. 17, с. 525–530.
- Поповић Д. Ј. [Popović D. J.] (1955), *Срби у Банату до краја осамнаестог века* [Srbi u Banatu do kraja osamnaestog veka], књ. CCXXXII, књ. 6.
- Прћић Љ. [Prčić Lj.] (1987), *Словенски топоними у НР Мађарској* [Slovenski toponimi u NR Mađarskoj], „Зборник Шесте југословенске ономастичке конференције“, књ. XXXVII, књ. 7, с. 43–47.
- Путанец В. [Putanec V.] (1987), *Два стара назива за Бач: Идризијева Bakasin (1154) и Кинамова Pagatzion (1164)* [Dva stara naziva za Bač: Idrizijev Bakasin (1154) i Kinatov Pagatzion (1164)], „Зборник Шесте југословенске ономастичке конференције“, књ. XXXVII, књ. 7, с. 49–52.
- Раденковић Љ. [Radenković Lj.] (2014), *Јужнословенска народна демонологија између Истока и Запада* [Južnoslovenska narodna demonologija između Istoka i Zapada], „Српска народна култура између Истока и Запада“, 127, с. 9–42.
- Радојковић Б. [Radojković B.] (1969), *Накит код Срба* [Nakit kod Srba], Београд.
- РЈАЗУ [RJAZU] (1880–1976), *Рјечник хрватскога или српскога језика* [Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika], I–XXIII, Загреб.
- РСАНУ [RSANU] (1959–2019) – *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* [Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika], књ. I–XXI, Београд.
- РСГВ [RSGV] (2019), Вареника С., Милорадов Д., Сунајко К., Ћелић И., Петровић Д., *Речник српских говора Војводине* [Rečnik srpskih govora Vojvodine], књ. 1–4, измењено и допуњено издање, Нови Сад.
- Скок П. [Skok P.] (1933), *Из топонимастике Јужне Србије* [Iz toponomastike Južne Srbije], I, „Гласник Скопског научног друштва“, књ. XII, с. 193–215.
- Скок П. [Skok P.] (1939), *Топонимастика Војводине* [Toponomastika Vojvodine], Војводина, I: *Од најстаријих времена до Велике сеобе*, Нови Сад, с. 108–127.

- Скок П. [Skok P.] (1971–1974), *Етимологијски рјечник хрватскога или српскога језика* [Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika], I–IV, Загреб. Станић М. (1991), *Ускочки речник*, књига II, Београд.
- Степановић П. [Stepanović P.] (2000), *Ијекавски елементи у екавским говорима Срба у Мађарској* [Ijekavski elementi u ekavskim govorima Srba u Mađarskoj], „Јужнословенски филолог“, LVI, с. 1103–1109.
- Стојановић Р. [Stojanović R.] (2010), *Црнотравски речник* [Crnotravski rečnik], „Српски дијалектолошки зборник“, књ. LVII.
- Томић М. [Tomić M.] (1989), *Речник радимског говора* [Rečnik radinskog govora], „Српски дијалектолошки зборник“, XXXV, с. 1–174.
- Трифуноски Ј. Ф. [Trifunoski J. F.] (1998), *Битољско-прилепска котлина* [Bitoljsko-prilepska kotlina], „Српски етнографски зборник“, XCIX.
- Ћирић Љ. [Ćirić Lj.] (2018), *Речник говора Лужнице* [Rečnik govora Lužnice], „Српски дијалектолошки зборник“, књ. LXV/2.
- Ћирковић С. [Ćirković S.] (1964), *Херцег Стефан Вукчић-Косача и његово доба* [Herceg Stefan Vukčić-Kosača i njegovo doba], књ. CCCLXXVI, Одељење друштвених наука, књ. 48.
- Ћирковић С., Михаљчић Р. [Ćirković S., Mihaljević R.] (1999), *Српски лексикон средњег века* [Srpski leksikon srednjeg veka], Београд.
- Фајдић Ј. [Fajdić J.] (2009), *Миграције Лиџана на подручју Славоније* [Migracije Ličana na području Slavonije], „Идентитет Лике: коријени и развитак“, с. 89–112.
- Филипи Г., Буршић Ћудичи Б. [Filipi G., Buršić Ćudići B.] (2019), *Лингвистички атлас истарских чакавских говора* [Lingvistički atlas istarskih čakavskih govora], Пула.
- Филиповић Е. О. [Filipović E. O.] (2020), *О арагонском витешком реду Столе и вазе у средњовјековној Босни* [O aragonskom viteškom redu Stole i vaze u srednjovjekovnoj Bosni], „Радови“, вол. 53, бр. 3, с. 66–69.
- Херман К. [Herman K.] (1889), *Народне пјесме Мухамедоваца у Босни и Херцеговини* [Narodne pjesme Muhamedovaca u Bosni i Hercegovini], књига друга, Сарајево.
- Херман К. [Herman K.] (1990), *Народне пјесме Муслимана у Босни и Херцеговини* [Narodne pjesme Muslimana u Bosni i Hercegovini], II, друго издање, приредила Ћ. Бутуровић, Сарајево.
- Хирц Д. [Hirc D.] (1897), *Грађа за народну номенклатуру и терминологију животиња, II: Народна имена гмазова или плазаваца (Reptilia)* [Građa za narodnu nomenklaturu i terminologiju životinja, II: Narodna imena gmazova ili plazavaca (Reptilia)], „Наставни вјесник, часопис за средње школе“, књ. V, Загреб, 296–304.
- Хирц М. [Hirc M.] (1928), *Рјечник народних зоологичких назива* [Rječnik narodnih zoologičkih naziva], књига прва: Двоживци (Amphibia) и гмазови (Reptilia), Загреб.
- Цветић Р. [Cvetić R.] (2014), *Речник ужичког говора* [Rečnik užičkog govora], Београд – Ужице.
- Цџепенков М. [Serpenkov M.] (1891), *Пословици (Отъ Прилѣлъ)*, „Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина“, кн. IV, 194–255.
- Чакан И. [Čakan I.] (2017), *Пашњачко сточарство у Војводини (пастирски термини)* [Pašnjačko stočarstvo u Vojvodini (pastirski termini)], Нови Сад 2017.

Dźwigoł R. 2004, *Polskie ludowe słownictwo mitologiczne*, Kraków.

Esz (2006), *Etimológiai szótár (Magyar szavak és toldalékok eredete)*, főszerkesztő Zaicz Gábor, Budapest.

- František B. (1906), *Dialektický slovník moravský*, Praha.
- Greń Z., Krasowska H. (2008), *Słownik górali polskich na Bukowinie*, Warszawa. Hadrovics L. (1985), *Ungarische Elemente im Serbokroatischen*, Budapest.
- HSSJ, *Historický slovník slovenského jazyka* (2000), *R – rab. Š – švrkotat'*, Bratislava. Jungmann J. (1838), *Slovník česko-německý*, díl IV: *S–U*, Praha.
- Karłowicz J. (1900, 1901), *Słownik gwar polskich*, t. 1: (*A do E*), t. 2 (*F do K*), Krakow.
- Karłowicz (1907), *Słownik gwar polskich*, tom 5 (R, S, Ś, T), Krakow.
- Kłapyta P. (2013), *Wołosi – nomadzi Balkanów*, Pasterstwo w Karpatach, UNEP-GRID, Warszawa, 27–37.
- Kotík A. (1894), *Naše příjmení*, Praha.
- Maciejowski W. (1865), *Historia prawodawstw Słowiańskich*, wyd. 2, t. V, Warszawa.
- Majtán M. (1998), *Názvy obcí Slovenskej republiky (Vývin v rokoch 1773–1997)*, Bratislava.
- Malinowski L. (1892), *O niektórych wyrazach ludowych polskich*, Krakow.
- Miklosich F. (1858), *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*, Viennae.
- Miller R. (2000), *How to name a dragon in Altaic*, „*Studia Etymologica Cracoviensia*“, t. 5, s. 57–78.
- MNTESz III, *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, III.: kötet (Ö-Zs), Budapest.
- Naake A. (1862), *O bacy i szarkanie*, Książka zbiorowa ofiarowana Kazim. Wł. Wójcickiemu, Warszawa.
- Nemeth et al. (2017), *Holocene mammal extinctions in the Carpathian Basin: a review*, „*Mammal review*“, Vol. 47, Issue 1, s. 38–52.
- Novak V. (2015), *Slovar stare knjižne prekmurščine*, drugi natis, Založba ZRC, SAZU, Ljubljana.
- Pritsak O. (1976), *From the Sábirs to the Hungarians*, „*Hungaro-Turcica. Studies in honour of Julius Németh*“, s. 7–30.
- Skalová H. (1965), *Topografická mapa území Obodriců a Veletů-Luticů ve světle místních jmen*, Praha.
- SW, Karłowicz J.A., Kryński A., Niedźwiedzki W. (1915, 1927), *Słownik języka polskiego*, t. VI: (*S–Ś*), t. VIII: (*Z–Ż*), Warszawa.
- Sychta B. (1972), *Słownik gwar kaszubskich*, t. V: (*S–T*), Wrocław.
- Tomović L. et al. (2019), *Distribution of three Vipera species in the Republic of Serbia*, „*Bulletin of the Natural History Museum*“, t. 12, s. 217–242.
- UESz, *Új magyar etimológiai szótár* (1992), 2, Budapest.
- Vadász G. (1979), *Bakonysárhány*, „*Fejér Megyei Történeti Évkönyv*“, 13, Fejér Megyei Bizottsága, Székesfehérvár.
- Vörös I. (1985), *Early medieval aurochs (Bos primigenius Boj.) and his extinction in Hungary*, „*Folia Archaeologica*“, t. XXXVI., s. 193–219.
- Vuković S. (2021), *The Story of a Vanished Creature: Extinction Dynamics of the Aurochs from the Territory of Present-Day Serbia*, „*Archaeology of Crisis*“, 221–238.
- Wołosz R. (1989), *Wyrazy węgierskie w języku polskim*, „*Studia Slavica*“, t. 35, z. 1–2, 215–317.